

परब

ओनलाईन

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

ओगस्ट : २०१३

अंक : २

वर्षा अडालजा
प्रमुज

परमर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सव्य

प्रहुल्ल रावल
प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी

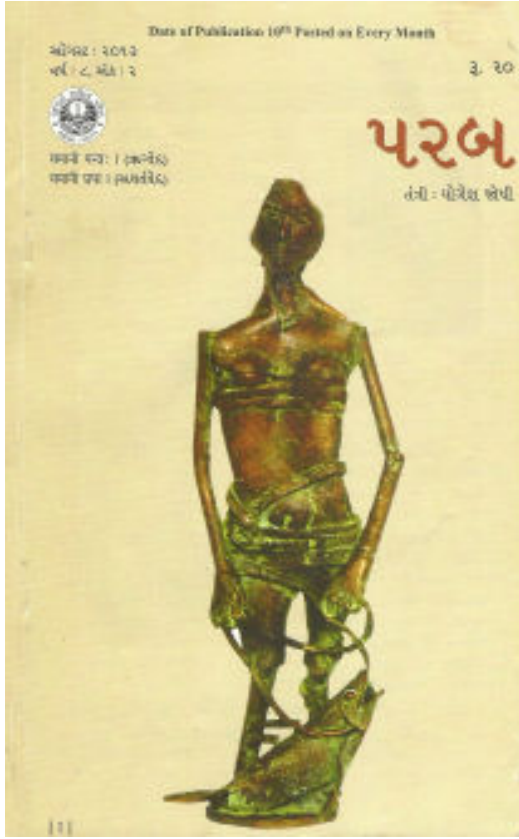
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी. ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनलवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પ્રમુખપદ્ધેથી : મને કેમ વિસરે રે !, વર્ષા અડાલજા

કવિતા : બિલાડી, નલિન રાવળ યજ્ઞ બે ગઝલ, નીતિન વડગામા

અભ્યાસ : ‘છબિ ભીતરની’ વિશે, સતીશ વ્યાસ યજ્ઞ ટૂંકીવાર્તામાં વાતાવરણ
: વીનેશ અંતાણીની વાર્તાઓ, ધીરેન્દ્ર મહેતા

સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન : ગાગરમાં સાગર સમી સર્વગ્રાહી સૂક્ષ્મદર્શી સમીક્ષા, ભાનુપ્રસાદ
પંડ્યા યજ્ઞ રહસ્યકથાની છાયાઓમાંથી ‘અદ્ભુત’ વાર્તાનકશી,
રાધેશ્યામ શર્મા યજ્ઞ જયભિખ્મુ : સર્જક – સાહિત્યકારને સલામ,
નલિની દેસાઈ

પરિષદ-પાથેય : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

સાહિત્યવૃત્ત : સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

આવરણ : જ્યોતિ ભટ્ટ

(પરબ પ્રકાશન)

અ નુ ક મ

પ્રમુખપદેથી :	મને કેમ વિસરે રે !, વર્ષા અડાલજા 6
કવિતા :	બિલાડી, નલિન રાવળ 9 યજ્ઞ બે ગઝલ, નીતિન વડગામા 10 યજ્ઞ ચાર ગઝલ, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ 11 યજ્ઞ કાબર, કિરીટ ગોસ્વામી 13 યજ્ઞ એક સેર વ્હેતી..., ઊજમશી પરમાર 13 યજ્ઞ અભાવ, રામચન્દ્ર પટેલ 14
વાર્તા :	અદષ્ટિદર્શન, પરંતપ દેસાઈ 15
સ્વૈરકથા :	હરિકૃષ્ણ પાઠક 25
ભારતીય સાહિત્ય :	વર્ષ 2011નો ભારતીય જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર પ્રતિભા રાયને, નવનીત જાની 29 યજ્ઞ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની 'ગીતાંજલી'ની અને અન્ય હસ્તપ્રતો વિષે રસપ્રદ માહિતી, ચંદ્રકાન્ત દેસાઈ, 33
વિદેશી સાહિત્ય :	સર્જનોએ ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ, એમિલિ ડિકિન્સન; અનુવાદ : પ્રદીપ ખાંડવાળા, 43 યજ્ઞ NO EXIT – એક ચિંતનાત્મક અભ્યાસ, અમિતા શ્રોફ 44
અભ્યાસ :	'છબિ ભીતરની' વિશે, સતીશ વ્યાસ 56 યજ્ઞ ટૂંકીવાર્તામાં વાતાવરણ : વીનેશ અંતાણીની વાર્તાઓ, ધીરેન્દ્ર મહેતા 64
સમીક્ષા-ગ્રંથાવલોકન :	ગાગરમાં સાગર સમી સર્વગ્રાહી સૂક્ષ્મદર્શી સમીક્ષા, ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા 71 યજ્ઞ રહસ્યકથાની છાયાઓમાંથી 'અદ્ભુત' વાર્તાનકશી, રાધેશ્યામ શર્મા 73 યજ્ઞ જયભિખ્તુ : સર્જક – સાહિત્યકારને સલામ, નલિની દેસાઈ 76
આવરણચિત્ર આસ્વાદનોંધ :	પીયૂષ ઠક્કર, 80
પરિષદ-પાથેય :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 87
સાહિત્યવૃત્ત :	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 87
પત્રસેતુ :	વિષ્ણુ પંડ્યા 89 યજ્ઞ કલ્લોલિની હઝરત 90
આવરણ :	જ્યોતિ ભટ્ટ
આ અંકના લેખકો :	91

કોલેજકાળની વાત.

કિશનસિંહ ચાવડાનું પુસ્તક ‘અમાસના તારા’ મારા અભ્યાસક્રમમાં હતું. મને ખૂબ ગમતું. યુવાન મુગ્ધ વય અને કિશનસિંહની રંગદર્શી શૈલી. હું રીતસર અંજાયેલી. તેમાંય એમની બહેન અમૃતા પરનો લેખ ખૂબ ગમ્યો હતો – આજે પણ ગમે છે. આરસનાં પાંચીકાથી રમતી ત્યારે તેની સાથે તેની આંખોનું અદ્ભુત વર્ણન. લગ્ન કરી સાસરે જાય છે અને પછી ખીલેલા સુગંધી ફૂલ જેવી બહેન કરમાઈને પાછી આવે છે અને છેલ્લે આખરી વિદાય. ત્યારે અસ્થિ વહાવતા ભાઈ પાંચીકાની નાની મખમલની થેલી પણ વહાવી છે. યાજ્ઞિકસાહેબે એ વાત વર્ગમાં કરી, સમજાવવાની કે વિવેચનની જરૂર જ ક્યાં હતી ! ત્યારે સૌની આંખો ભીની થઈ ગયેલી.

જ્યારે લગ્ન કરી વિદાય લીધી ત્યારે મારા ભાઈએ ‘અમાસના તારા’ લાલ મખમલમાં બાઈન્ડિંગ કરાવીને મને સરપ્રાઈઝ ગિફ્ટ આપેલી. આજેય એ પુસ્તક સચવાયું છે.

એમને કદી મળી નહોતી, સાંભળ્યું હતું, શ્રી કૃષ્ણપ્રેમ સાથે અલ્મોડામાં રહે છે. અચાનક ક્યાંકથી ખબર પડી, મુંબઈમાં દૂરના એક પરાની શાળામાં રાત્રે નવ વાગ્યે પ્રવચન આપશે. મારું ઘર તો બહુ દૂર. અને ચાલુ દિવસે રાત્રે જવાનું મુંબઈગરાને ન પરવડે. નવવધૂની વિનંતીને માન આપીને પતિદેવ રાત્રે ત્યાં મને લઈ ગયા. ગણ્યાંગાંક્યાં શ્રોતાઓ, પણ કિશનસિંહ ખીલ્યા હતા. એમણે અનુભવનો એક પ્રસંગ કહ્યો.

સ્વામી શ્રી કૃષ્ણપ્રેમના દર્શને એક ધનાઢ્ય વ્યક્તિ, ખાસ્સી ઊંચાઈએ આવેલા આશ્રમે આવી હતી. એમણે એક અત્યંત કીમતી શાલ સ્વામીજીને ઓઢાડી. એ વખતે સ્વામીનું ધ્યાન ગયું એક પહાડી ગરીબ મજૂર કામ કરી રહ્યો હતો. જીર્ણશીર્ણ કપડામાં થરથરતો હતો. તરત સ્વામીજીએ એ શાલ ખભેથી ઉતારી મજૂરને ઓઢાડી એ સાથે પેલી વ્યક્તિએ આઘાતથી કહ્યું, અરે ! આ શું કર્યું આપે સ્વામીજી ? એ શાલ તો કેટલી કીમતી હતી ! શ્રી કૃષ્ણપ્રેમે જવાબ આપ્યો, હા ભાઈ ! શાલ કીમતી તો હતી પણ હવે નથી રહી.

આમ તો આ પ્રસંગ કોઈ મહાન આધ્યાત્મિક ઘટના કે ગહન ચિંતનનો તો છે નહીં. આવા કંઈક સદ્ભાવનાપ્રેરક પ્રસંગો વાંચ્યા કે સાંભળ્યા હશે તો વર્ષો પહેલાંની આવી વાતો સંભારીને હું કેમ લખી રહી છું !

આ સ્મૃતિઓ તો છે મારી આગવી મૂલ્યવાન સંપત્તિ. લાખો-કરોડોનાં દાન કોઈએ

કર્્યાની વિગતો વાંચું છું. ભલે, પણ એ શાલ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમે આપી તે વાત વર્ષો પહેલાં આ કંઠે કહેવાયેલી એ ભીનાશ મેં જતનથી સાચવી છે.

આવી ઝીણી ઝીણી મધુર સ્મૃતિઓથી તો વણાય છે જીવનનું સુંદર પટકુળ. સુખદુઃખની કે પછી નિરાંતની પળોમાં સ્મૃતિની મંજૂષા ખોલું છું, સમયની રજ ખંખેરું છું અને ઝળહળી ઊઠે છે સારાં મોતી અને નાની હીરાકણીઓ જેવી સ્મૃતિઓ અને ગત સમયની આનંદની-વિષાદની ક્ષણો ફરી સજીવ થઈ જાય છે મારે માટે. એ નથી ખૂટતી, નથી લૂંટાતી. દિન દિન હોત સવાયો.

એ અર્થમાં દરેક વ્યક્તિ છે ઐશ્વર્યવાન. માએ હેતથી ભરાવેલો કોળિયો, વિસ્મયભરી આંખે જોયેલું વિશ્વનું પ્રથમ દર્શન, કોઈ નજર – સ્પર્શ – આલિંગન, દરિયાનાં ધસમસતાં મોજાંમાં ઊભા રહી પ્રિયજનના સાન્નિધ્યમાં જોયેલો સૂર્યાસ્ત, બાળક સાથે પકડાવ રમતાં તમે પકડી પાડેલું શૈશવ... ધીમે ધીમે મનમાં ઝમતું રહે છે. પછી ભીતરનો વીરડો કદીક ગાળો ત્યારે છલકાઈ ઊઠે છે સ્મૃતિસરવાણીઓ.

વિજ્ઞાન કહે છે આ અતીતરાગ છે. ભૂંસી નાંખો ભૂતકાળને, વર્તમાનની આ ક્ષણ છે સર્વસ્વ. પણ થડથી કપાયેલી ડાળ લીલીછમ્મ રહેતી નથી.

જે દૃશ્ય અદૃશ્ય મનમાં ઝમતું રહે છે તે જ તો છે સર્જકતાની ગંગોત્રી. જ્યારે સર્જક કલમ હાથમાં લે છે ત્યારે મનની મસૃણ માટીમાં ઊંડે ઊંડે પડી રહેલું બીજ લીલુંછમ્મ તૃણાંકર બની કોશ કાગળની ક્યારીમાં લહેરાઈ ઊઠે છે. જેને જેને પણ સ્પર્શ છે એની સંવેદનાઓ પણ એમાં સમરસ થઈ જાય છે.

કોણે ક્યારેક તો વતન છોડ્યાની વેદના નહીં અનુભવી હોય ! ઘરઝુરાપાની તીવ્ર લાગણી કદીક તો પીડતી હશે. રાજેન્દ્ર શાહનું ‘આયુષ્યના અવશેષે’ કાવ્ય પહેલી વાર વાંચ્યું હતું ત્યારે જે ઘર, એ ઘરમાં સ્વજનો સાથે ગાળેલો સમય પાછળ છૂટી ગયો હતો એ તાદૃશ્ય થઈ ગયો અને મારી આંખ અને હૈયું ભીનાં થઈ ગયાં હતાં. કવિના ઘર ભણી જતી, ખખડ થતી ને ખોડંગાતી જતી ડમણી જૂનીમાં જાણે હું પણ જઈ રહી છું, ઘરમાં પ્રવેશું છું,

ભર્યું ઘર હતું તેના સૂના રજોમય પ્રાંગણે

લઘુક ગઠડી મૂકી આયુષ્યના અવશેષની.

વર્ષો પછી, જેની સાથે અંતર પડી ગયું હતું તેને ફરી મળતાં તને સાંભરે રે, મને કેમ વિસરે રે કહેતાં મારું હૃદય કેટલો ઉલ્લાસ અનુભવે છે ! એ સઘળું શ્રેય છે પેલી મધુરિમા સ્મૃતિઓને.

એક દરવેશ પાસે ઘણાં લોકો આવતાં. એમના પ્રેમભર્યા શબ્દોથી ખૂબ શાંતિ મેળવીને જર્ત. દરવેશ મસ્ત ઓલિયા હતા. ન કોઈ લોભ કે લાલચ. તૂટીફૂટી ઝૂંપડીમાં પણ એ હંમેશાં ખુશ રહેતા. એમને જે મળતું તે સૌમાં વહેંચી કોઈ તેમને પૂછતું કે તે આટલા પાકદિલ ઇન્સાન કઈ રીતે બની શક્યા. ત્યારે એ હસીને કહેતા, કારણ કે

મને ખબર છે કે કુરાનમાં શું છે.

આખરે એક દિવસ કોઈએ પૂછી લીધું, બાબા, અમને કહો તો ખરા કુરાનમાં શું છે ! ઓલિયાએ જવાબ આપ્યો, કુરાનમાં તો બે પાનાં વચ્ચે દબાવીને રાખેલી, સુકાઈ ગયેલા ફૂલની પાંખડીઓ છે અને મારા વહાલા મિત્ર અબ્દુલાનો પત્ર છે.

શાળાના પાઠ્યપુસ્તકમાં મૂકી રાખેલી ગુલાબની પાંદડીઓ હજીયે આપણા મનમાં મહેકે છે અને પ્રિયજનનો પત્ર છે મોંઘી મિરાત. એની તોલે કુબેરનો ખજાનો ન આવે. ત્યારે તો સુવર્ણ મહેલમાં વસતા, સકળ સૃષ્ટિના સ્વામી પણ ઊલટભેર પરમ મિત્રને કહે છે મને કેમ વિસરે રે !

બિલાડી | નલિન રાવળ

વડનાં ઝાડ નીચે
બેઠી છે
બિલાડી;
એ
શીખવે છે
ગુણાકાર સરવાળા બાદબાકી;
સામે
હરિયાળીમાં બેઠાં છે
પારેવાં, હોલા, ચકલાં, ચકલી;
ત્યાં
ખૂણે
ઊભી કાબરો એકધારી
મોંપાટ બોલે છે,
આ
કાગડા સખણા બેસતા નથી
ઊડાઊડ કરે છે
સાંજ ઢળતાં
હવાના એક હિલોળે
બિલાડીએ તરાપ મારતાં જ
પંખીઓ કલબલ કરતાં
આકાશમાં ઊડી ગયાં
અને
બેત્રણ બગાસાં ખાતી બિલાડી
ધીરે ધીરે દૂરની
ઝાડીમાં ચાલી ગઈ.

૧. હવે તું સાબદો રહેજે

ઉગામે છે બધા પથ્થર, હવે તું સાબદો રહેજે,
 મથે છે ડૂહોળવા અવસર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 ભલે મરજાદ એની જાળવે તું જિંદગી આપી,
 છતાં અટકાવશે ઉંબર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 સજાવે છે સવારે રોજ તું જે ફૂલનો ગજરો,
 થઈ જશે સાંજના ખંજર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 અહીં સઘળી દિશાઓમાં સ્વજનના સ્વાંગમાં આજે
 ઊછરતું જાય છે લશ્કર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 નરી આંખે નહીં દેખાય એ તલવાર કે ભાલા,
 નહીં રોકી શકે બખ્તર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 ફરે છે મોજથી તું જિંદગીના ગાઢ જંગલમાં,
 અચાનક ભેટશે અજગર, હવે તું સાબદો રહેજે.
 હકીકતમાં અહીં 'જે પોષતું તે મારતું' અંતે,
 મળે છે બહુ તને આદર, હવે તું સાબદો રહેજે.

૨. સમજે છે

ચાસ જેને શરીર સમજે છે,
 લોક એને મશીન સમજે છે.
 આગિયો તેજપુંજ સૂરજને,
 આજ એનો હરીફ સમજે છે !
 કોઈ પૂજા કરે છે ધરતીની,
 કોઈ કેવળ જમીન સમજે છે !
 જીવવું એટલે જ ઓગળવું,
 એટલું સત્ય મીણ સમજે છે.
 ગૂઢ ભાષા નથી ઉકેલાતી,
 માણસો ગાજવીજ સમજે છે !
 મૌન રહી એ જુએ છે તાસીરો,
 આમ, સઘળું ફકીર સમજે છે.

‘છબિ ભીતરની’ વિશે | સતીશ વ્યાસ

‘છબિ ભીતરની’ના પ્રારંભે એના લેખક શ્રી અશ્વિન મહેતાએ ‘રામતચરિતમાનસ’ની એક ચોપાઈ અંકિત કરી છે :

દેખી માયા સબ બિધિ ગાઢી,
અતિ સભીત જોરે કર ઠાઢી;
દેખા જીવ નચાવઈ જાઢી,
દેખી ભગતિ જો છોરઢી તારી.’

(પ્રભુ સમક્ષ બે કર જોડી ઊભેલી, વિવિધ જીવોને નચાવતી બલિષ્ઠ માયાનેય જોઈ અને માયામાંથી છોડાવનાર ભક્તિને પણ જોઈ.)

કલાસાહિત્યની પોતાની પણ એક વિશિષ્ટ માયા છે. આ અનોખો માયાલોક છે. એ વિવિધરૂપિણી સૃષ્ટિ છે, અને ક્ષણે ક્ષણે, માયાવિની હોવાને કારણે, નવનવીન ભાસી રહી છે. એ બાહરી છબિઓની સાથે સાથે ભીતરની પણ અનેકવિધ છબિઓને લીલામય રીતે પ્રગટ કરવાનું કામ કરે છે.

અશ્વિન મહેતા વિશ્વપ્રસિદ્ધ છબિકાર છે. ‘મારવો તો મીર અને સેવવો તો હિમાલય’ના સૂત્રને વરેલા છે. ચરણ (તીથલના) દરિયાતીરે છે અને નયણભ્રમણ હિમાલયાશિ(ખ)રે છે. એમનો છબિસંચય પૂર્વે શ્રી ભોળાભાઈ સાથે અને જયદેવ શુક્લ સાથે જોવા-માણવાનું બન્યું છે. આજે એ છબિકારે લીધેલી અન્યોની આંતરછબિઓને સાક્ષાત્કૃત કરવાની તક મળી છે એનો આનંદ છે.

આ આંતરછબિઓની સાથે સાથે લેખકની પણ આંતરછબિ ઊઘડતી આવે છે. છે એ આછીપાતળી પણ અદકેરી અને અનોખી છે. સુરતની પોતાની વાલ્મીક કાયસ્થ જ્ઞાતિ, એનાં મિથ્યાભિમાન, લૌલુપ્ય, ખાઉધરાપણું, કોઈના વારસા પચાવી પાડવાની ગીધવૃત્તિ, સાહિત્યના વારસાનું રખોપું કરવાનો, માની લીધેલો અધિકાર અને એમાંથી ઊભું થતું તુંડમિજાજીપણું એમણે યથાસ્થાને આલેખ્યાં છે.

પ્રસ્તુત છબિઓ સ્થિર નથી. ગતિશીલ છે; અને એવી વ્યક્તિઓ વિશે એવો તો વિરલ અનુભવ કરાવનારી છે કે આપણને એક કલાકારના વિલક્ષણ દષ્ટિકોણ અંગે આશ્ચર્ય પ્રેરે. ‘સવા બે બાય સવા બે ઈંચની નેગેટિવવાળા કેમેરા’થી શરૂ કરી પછી તો આધુનિક ટેકનિકવાળા કેમેરાથી એમણે આ ફોટોગ્રાફી વિકસાવી. સુડતાલીસ વર્ષ એમણે ફોટોગ્રાફી કરી. એમના કેટલાક સંકલ્પો હતા. દારૂ-તમાકુની જાહેરખબરોમાં નારીદેહ કેન્દ્રમાં રહેતો હોય તેવા ફોટા ન પાડવા, માત્ર કુદરતી પ્રકાશમાં જ કામ કરવું, સ્ટુડિયો કે મલ્ટિપ્લેક્સની ઝંઝટમાં ન પડવું. રેલ-બસ-અકસ્માત, ધરતીકંપ, પૂર જેવી

પ્રાકૃત દુર્ઘટનાઓની છબિઓ દ્વારા અર્થોપાર્જન ન કરવું... આદિ એમના ‘નીમ’ હતા જે એમણે જીવનભર પાળ્યા.

‘છબિ ભીતરની’ના બે ખંડ છે : એકમાં ૧૩ અને બીજામાં છ પ્રકરણો છે. એ છમાં કાવ્યાસ્વાદો અને કાવ્યાનુવાદો છે. આપણો નાતો આ સત્રસંદર્ભે પ્રથમ તેર પ્રકરણો સાથેનો છે. હા, બીજા ખંડમાં એમણે કરેલી કાવ્યપસંદગીમાંથી એમની રુચિનો સ્પર્શ તો થાય છે પણ એ લટકણિયાં છે. પ્રથમ તેર રચનાઓમાં પણ સ્વરૂપગત સામ્ય નથી. એ રચનાઓના નિમિત્તમાં વ્યક્તિઓ છે. કહેવું હોય તો એમ કહેવાય કે આ બે વ્યક્તિઓની અને સાથે સાથે આપણા લેખકની આંતરદષ્ટિઓ છે. હજી આ તેરમાંથી છેલ્લા ત્રણને આંશિક રીતે રદ કરી શકાશે. ‘વણદીકું વેધે તે શૂર’માં એમની મુલાકાત અને કેન્દ્રિયત છે. એમાં એમના ભીતરને સમજવાની ચાવીઓ પડેલ છે. ‘પાણી એક, પરબ અનેક’માં નાના નાના તેલીસ ગદ્યખંડોમાં નાનાં-મોટાં બોધક-પ્રેરક લખાણો છે. ‘અતિ ચર્વિત શબ્દ : અરૂઢ અર્થ’માં ઓગણપચાસ જેટલી સંજ્ઞાઓ વિશેનાં નિજી અર્થઘટનો છે. એમાં અધ્યાત્મનો આછોપાતળો નૈતિક સંદર્ભ જોડાયેલો છે. એના પ્રારંભે થયેલું માતૃભાષાચિંતન આજે અત્યંત પ્રસ્તુત છે. દસમા લેખ ‘સંતાનનું સુખ એવું’માં ત્રણ ભાગ છે. પહેલામાં વાત્સલ્યમાધુરી છે, બીજામાં એક દષ્ટાંતકથા છે ને ત્રીજામાં તુલસીદાસજીની વિનયપત્રિકાની ચાર કડીઓનો અનુવાદ.

હવે આપણી પાસે બચે છે માત્ર નવ રચનાઓ, પણ આ નવે નવ રત્નો છે. આ રત્નાવલિમાં સાહિત્ય અને સૌંદર્યની શ્રી ભરેલી છે. લેખકના અરૂઢ, પારદર્શક ગદ્યનો એમાં સુમધુર રણકાર સંભળાય છે; જાણે કે કોઈ આંતરમૂર્તિ સમક્ષ નવસો ને નવ્યાશું દીવાઓની આરતી ન ચાલી રહી હોય ! એ આરતીઓની ઝલમલ અને એ ઝલમલને ઝીલતી લેખકની કલમની મલમલ એટલે આ ‘છબિ ભીતરની.’

પ્રથમ છબિ છે સ્વામી આનંદની. એમના તો એ જ્ઞાતિબંધુ પણ ખરા*, પણ એમના સંબંધનું મુખ્ય નિમિત્ત તો હિમાલય. લેખકે એમને હિમાલયમાં કેટલું ચાલ્યા હશે એમ પૂછેલું. ગલ્લાંતલ્લાં સાંભળી લેખકે જ તર્ક કરેલો : બાર-પંદર હજાર માઈલ તો હશે જ. સ્વામીએ સંકોચસહ ‘હા’ ભણેલી; પણ પછી કહેલું : ‘સાધુ એવો હિસાબ રાખે નહીં ને એને પુછાયેય નહીં !’ સ્વામીજી દિવસના ૪૦-૫૦ માઈલ (પચાસથી ઍંશી કિલોમીટર) ચાલી નાખતા. ગેલનના હિસાબે દૂધ પી જતા. આ સિવાયનો આહાર એમણે લીધો જ નથી. સ્વામીની હિમાલયપ્રીતિ વિશે લેખક કહે છે : ‘સ્વામી એટલે જ હિમાલય – ઘૂઘવતી નદીઓ ને અડીખમ ચટ્ટાનો. ઉતુંગ બરફાનો અને ઘનઘોર જંગલો.’

સ્વામીની જીવનરસસભરતા વિશે પણ લેખકે માત્ર એક લસરકામાં તુલનાત્મક

* સ્વામીજી મૂળ સૌરાષ્ટ્રના, પણ સ્વામીનાં માતા પાસેથી એમનાં એક કાયસ્થ બહેનપણીએ અપુત્ર હોવાથી માગી લીધેલા.

રીતે સરસ વિધાન કર્યું છે કે, ‘રૂપાસૂકા, અતડા કે અપતરંગી અપરિણીત વાંઢાઓ તો મેં ઘણા જોયેલા પણ શ્રીમદ્ ભાગવતકથિત ‘ઉત્સાહપ્રતિભાઘૈર્યલાવણ્યસુકુમારતા’નાં લક્ષણોવાળો બ્રહ્મમાં ચર્ચા કરનારો બ્રહ્મચારી સ્વામી એક જ.’ વાચનરસ એટલો તો તીવ્ર કે અપ્રાપ્ય ગ્રંથોની સ્વઅક્ષરે નકલો કરતા. એમના મરોડદાર અક્ષરો વિશેનો લેખકનો અભિપ્રાય જોઈએ :

‘અક્ષરો ખૂબ ઝીણા પણ કીડીના ટાંગ જેવા નહીં, રૂપાળા જુવારના દાણા જેવા. એકેએક અક્ષર પલાંઠી વાળીને નિરાંતે બેઠેલો ! એમની ભાષા પણ એવી : ‘એની ભાષામાં ચોમાસાના પહેલા ઝાપટા જેવી તાજગી અને માટીની મહેક હતી, ‘પાણીના રેલા જેવી સરળતા હતી.’ આવા અહંમુક્ત, સરળ સંત વિશે એ ‘ઝીણા થઈને નીસરી ગયા’ જેવા અખાના શબ્દો દ્વારા અંજલિ આપે છે. સ્વામીજીનું આ રેખાચિત્ર લેખકના દષ્ટિકોણ અને ભાષાસુરખિને કારણે આસ્વાદ્ય બન્યું છે.

‘ઈન્દિરાજીનાં સ્મરણો’ નામક રચના તો એ પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિના એક અત્યંત અપ્રસિદ્ધ એવા પાસાને પ્રગટ કરે છે. કદાચ આ રચના ન હોત તો ઈન્દિરા ગાંધીના એ અંતરંગથી આપણે સદંતર અજ્ઞાત જ રહ્યા હોત. લેખક એમને એમણે પાડેલી હિમાલયની છબિઓ બનાવવા માગતા હતા. એમણે મુલાકાત માગી અને એમના આશ્ચર્ય વચ્ચે એ મળી પણ ખરી.

પ્રથમ મુલાકાત, પ્રથમ દર્શન કેવું છે : “સૌપ્રથમ છાપ પડી એમના અપ્રતિમ સૌંદર્યની. કોઈ પણ ફોટોગ્રાફમાં આ કેમ નહીં ઝડપાયું હોય તેની મને વિમાસણ થઈ. જેસલમેરની રાણીને બાદ કરતાં મેં આખી જિંદગીમાં આટલી સુંદર સ્ત્રી કદી જોઈ નહોતી. પણ રાણી તો એમના કરતાં અડધી ઉંમરની. લાલ શરબત પીએ તો કદાચ ગળામાંથી ઊતરતું દેખાય એટલી કોમળ-પારદર્શક એમની ચામડી હતી. વળી આ નકરું દેહનું સૌંદર્ય નહોતું. મોં પર બુદ્ધિનું તેજ ને તરલતા રમતાં હતાં. ચાલમાં ને હલનચલનમાં સત્તાનો અતિસંયત એવો દમ્બામ હતો. આખું વ્યક્તિત્વ કોઈ અનોખી નજાકતના મલમલમાં વીંટળાયેલું હતું. સામેનાનો કબજો લઈ લે એવી કામણગારી પણ શુભ એમની આત્મા હતી. કદાચ આને જ ‘કરિશ્મા’ કહેતા હશે.’

લેખક એમને છબિઓ બતાવતાં બતાવતાં સૂચવી બેસે છે કે પાસે બેસીને વધારે સારી રીતે જોઈ શકાશે. તે ક્ષણે તો ભૂભંગ થયો, પણ તરત જ લેખકના આશ્ચર્ય વચ્ચે એ સુરક્ષામાંથી હટી એમની પાસે સ્થાન લઈ અત્યંત રસપૂર્વક એ છબિઓ નિહાળે છે. એ પછી તો છએક મહિના બાદ અનેક પારદર્શીઓ – ટ્રાન્સપરન્સીઓ રસપૂર્વક જુએ છે. એમના વિવિધ સ્થાન પરત્વેના પ્રામાણિકતાપૂર્ણ જિજ્ઞાસાપ્રશ્નો પણ મુગ્ધકર બની રહે છે. કૃષ્ણમૂર્તિ અને પીટર ડ્રુકર પછી ચારસો પારદર્શીઓ જોનાર માત્ર ઈન્દિરાજી હતાં અને સજ્જતા અને સમજણ એમના કરતાં ક્યાંય વધારે ! લેખક લખે છે : ‘મનોમન હું ઘણું પોરસાયો કે મારાં રતનની પોટલી કોઈ અભણ આગળ મેં નહોતી ખોલી !’ રાજકારણી ખટપટો અને પ્રપંચોમાં ગળાડૂબ હોવા છતાં આ દેશની રાણી પહાડ-પથ્થર

ને ફૂલ-ઝાડથી આનંદિત થવા જેટલી નરવી રહી શકી છે.

૩૧મી ઓક્ટોબરે, એમની હત્યાને દિવસે, લેખક જપી શક્યા નહોતા. સત્તાલાલસા, કાવાદાવા, પ્રપંચ આદિને યાદ કરતાં લેખક 'મિથિલા દઢ માનાયાં ન મેં દાદત્તિકિંચન' કહેનાર રાજા જનકને સાંકેતિક રીતે યાદ કરીને રચના પૂરી કરે છે, ત્યારે એક ભયર્થોભયર્થો વ્યક્તિસંપર્ક થયો હોવાનો ભાવ રચાય છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકની અપૂર્વ કહી શકાય, અનન્ય કહી શકાય એવી રચના તો છે 'અમ્મી.' પોતાની માતાનું આવું ચિત્ર પૂર્વે કોઈએ આપ્યું નથી. તેથી અપૂર્વ. આ એક પૂરો ચરિત્રનિબંધ છે. શરૂઆત તો લેખક એક સાદા-સીધા વાક્યથી કરે છે. એનું નામ તો પ્રબોધિની પણ અમે ભાંડુઓ અમ્મી કહેતાં. એનાં પોતરાંની એ અમ્મીબા... નામ તો એક્યાશી વર્ષ પુરાણું પણ આજેય બોલવું-સાંભળવું ગમે. તે પછી એક એક ખૂંચે એવો, વાગે એવો કટકો લેખક ઉમેરે : 'જોકે નામ અને ગુણને ગાઉઓનું છેટું.'

આ 'અમ્મી' વિશે લેખકની, પુત્રની છાપ કેવી છે ?

'એણે મને ખોળામાં લઈ ખવડાવ્યું હોય, વાર્તા કહીને સુવડાવ્યો હોય, ફૂલ-પંખી કે ચાંદામામા દેખાડ્યાં હોય, ટપલી મારી મીઠો ઠપકો આપ્યો હોય કે વાંસો થાબડી શાબાશી. કંઈ જ સાંભરતું નથી. દસ વર્ષેય ઠેઠ અઢારમા વર્ષે ઇન્ટરની પરીક્ષા આપી ત્યાં સુધી, વેલણનો માર ખાધાનું યાદ છે. ને આ અનુભવે જ કવિને બોટાદકરની 'જનનીની જોડ' વેવલાવેડા લાગેલી ! યથા ધેનુ સહસ્રેષુ વત્સો વિંદતિ માતરમ્' એવું સૂત્ર પણ એમને અપ્રસ્તુત લાગે છે. લેખક બેઘડક, નિર્ભ્રાંત થઈને લખે છે કે 'એ દિવસોમાં મને કોઈ પૂછે કે કઈ એક વ્યક્તિએ મારું સૌથી વધુ બગાડ્યું છે તો તત્ક્ષણ કહેતે કે અમ્મીએ ! ઉભયપક્ષે પૂરેપૂરો પ્રામાણિક દ્રેષ અને પાક્કું વેર. કશો દંભ નહીં, ઢાંકપિછોડો નહીં. લોકો શું કહેશે એનો ભય પણ નહીં.'

લગ્ન પછી આમ જ લેખક જુદું ઘર માંડીને રહે છે અને એક ચિટ્ટીમાં એક જાણીતો શેર જ માત્ર ટાંકે છે.

'બહુત બેઆબરૂ હોકર તેરે કૂચે સે હમ નિકલે' ને ઉત્તરમાં આ મા અનેક ન લખવાનાં વેણ કાગળો ઉપર કાગળો દ્વારા મોકલતી રહે છે ને લેખકપુત્ર ફાડતા રહે છે. એમણે માના પત્રો વિશે આવો અભિપ્રાય આપ્યો છે :

'એક પણ ગાળ કે અપશબ્દ વાપર્યા વગર, શિષ્ટ ગુજરાતીમાં કેવા તો વાક્યપ્રહાર કરી શકાય છે, લોહીનું ટીપું પાડ્યા વગર વાયકનાં ઢીમ કેવી રીતે ઢાળી શકાય છે તેના આ પત્રો ઉત્તમ નમૂના હતા. કોઈ પણ ભાષાને ગૌરવ અપાવે એવા ઝેરીલા ને પાણીદાર ગદ્યના નમૂના !'

લેખકને બાનો ચહેરો હમેશાં ઉદાસીન, એકસરખો લાગતો, ફોટા સુધ્ધમાં ! હા, અગાઉના ચાર-છ મહિનામાં આ ભાવ બદલાય છે. આ છેવટના છ માસ બદલાવાના છે. આ પરિવર્તન અત્યંત નાટ્યાત્મક પણ છે. ત્યારે લેખકને તો 'હાશ, એ મરવા માટે

સજજ થઈ' એવો ભાવ જ થયેલો.' આ જ મારી મા કેમ, મારી મા આવી કેમ એ પ્રશ્નના પડઘા રૂંવે રૂંવે ઝેર ને વેરની આગ લગાડીને શમતા... પ્રેમના અંકુર ફૂટતા નહોતા. લોકલાજે સદ્ આરોપણનાં મૃગજળ છાંટી મેં મારી ઊની ભોમકાને કદી ઠારી નહીં. કોઈ પ્રબોધક વિસ્ફોટની રાહ જોતો હું જીવ્યે ગયો.'

પણ 'પ્રબોધક વિસ્ફોટ' થયો. 'યોગવસિષ્ઠ'ના વાચન-સેવને આ પરિવર્તન આણ્યું. એક વેદાંતી મિત્ર એનો સત્સંગ કરાવી રાત્રે ગયા તે બીજી સવારે તો લેખકને કંઈક દેખાઈ જાય છે કે 'આ જ મારી મા કેમ છે.' એ સાંજે એ માને દંડવત્ પ્રણામ કરી એના ખોળે માથું મૂકી રડીને હળવી બને છે.

આ 'મા' જ્યારે લેખકને ઘરે આવતાં ત્યારે એક પોટલી અચૂક સાથે લાવતાં જેમાં ગંગાજળ, તુલસીની માળા, કોરાં કપડાં અને વસિયતનામું રહેતાં. એને પતિને ઘેર એટલે કે પોતાને ઘેર મરવું હતું. શીખોના યાત્રાધામ 'હેમકુંડ'માં લેખકે અનાયાસ યાચી લીધેલું કે અમ્મી પોતાની હાજરીમાં વગર યાતનાએ મરે. લેખકને તો વારંવાર ફોટોગ્રાફી નિમિત્તે બહાર ફરવાનું રહેતું. એંશી વર્ષ પૂરાં કરી જ્યારે ફરી એક વાર તીથલ આવ્યાં ત્યારે લેખક વલસાડના સ્ટેશને વ્હીલચેર પર બેસાડી પ્લેટફોર્મનો દાદર પસાર કરાવી લાવેલા.

માગશરી પૂનમે કોઈક કારણોસર લાઈટ જતી રહેવી. અમ્મીને ગભરામણ થતાં લેખક-પત્નીને જગાડે છે. છેલ્લી ક્ષણોનો અંદાજ આવતાં લેખક પ્રભુનામસ્મરણ કરવાનું કહે છે. અમ્મી 'એ જ કરું છું' કહે છે. લેખક ગુલાબની પાંખડી એના ખુલ્લા મોંમાં મૂકે છે ને એ બેઠાં બેઠાં પુત્રના ખભા પર મસ્તક ઢાળી દે છે. આમ જાણે કે 'હેમકુંડ'માં દાખવેલી ઈચ્છા ફળીભૂત થાય છે.

લગભગ વર્ષ વીતી ગયું છે. લેખક સવારે ચાર વાગ્યે ઊઠી અગાશીમાં જાય છે. 'ધરમપુરના ડુંગરા પાછળથી ભારતના ચંદ્રે શિંગડાં કાઢેલાં' નિહાળે છે. 'લટકચમેલીની લહેરખી પર ઠંડીનો ચમકારો વરતાય છે. પારિજાતની સુગંધ ઠંડીને ભીની બનાવે છે ને કાંચનાર ? ઠંડીને અપરિચિતતાની આછી ઓઢણી ઓઢાડે છે. બહાર કરેણનાં સૂકાં પાનમાં સૂતેલી 'બકુલ' પડખું ફેરવે છે. ત્યાં તો એક ઝીણી ચીસ, થોડોક તરફડાટ ને શાંતિ. સાપે દેડકી મારી ! 'મારી આંખમાંથી આંસુ ટપકે છે...' ને એમને અનુભવ થાય છે 'નિ:શેષપણે જિવાયેલા એક સંબંધની, સાર્થકતાનો.' અહીં 'સાપ' જાણે કે કાળદેવતા છે અને 'દેડકી' તે જાણે 'અમ્મી'... લેખકે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું નથી, નિર્સર્ગના માધ્યમથી એક સંકેત રચ્યો છે, મેળવ્યો છે. નિર્બંધના અંતે આપણને આ સંકુલ સંબંધની ગરિમાનો સુખદ અનુભવ થાય છે.

'કવિની છબિ' નામક રચના પણ એમાં નિરૂપિત વ્યક્તિસંદર્ભે ચરિત્રનિર્બંધ બની ગયો છે. આ 'બની ગયો' સંજ્ઞા એની સહજતા સાથે સંલગ્ન છે. રચનાનો પ્રારંભ રહસ્યાત્મક, નાટ્યાત્મક છે :

‘અમે અરે, અરે કરતા રહ્યા ને કવિ તો ધરાર કાંકરામાં બેસી ગયા ! અમારો ચારફૂટી સિંગાપુરી ચંપો પુરબહારમાં હતો. કવિએ એને નખશિખ નીરખવો હતો, પાસે બેસીને વાત કરવી હતી. ઊભાં ઊભાં આ થોડું થઈ શકે ?’

આ કવિ તે ઉમાશંકર એક ઉનાળે તીથલ આવ્યા એના આગલા દિવસે જ લેખકના કદંબે ફૂલ આવ્યાં. ઉમાશંકરને આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે એમનું વાક્ય હતું : ‘અમે તો કદંબના ફૂલો પર ઉતરાણ કર્યું !’ એકવાર કવિને ખબર મોકલ્યા કે આખું કુંતી (એક્ઝોટિકા) સફેદ સુગંધી ફૂલોથી ભરાઈ ગયું છે. ઝટ આવો ! તો ઉમાશંકર લાગલા જ ભરબપોરે માથે ટુવાલ મૂકી આ પુષ્પની પ્રદક્ષિણા કરી, હાથમાં લઈ દર્શન-ગંધથી તરબતર થઈ ગયા. બંગાળી છાતિમ (સપ્તપર્ણ)ને પણ એટલા જ ઉમળકે-પ્રેમે વધાવ્યું. અશોક-કૈલાસપતિ હજી કાર્યાં હતાં. કવિથી બોલાઈ ગયું કે ‘ફુલકુસુમિત અશોક’ જોતું છે. પચીસેક કિલોમીટર પર રહેતા એક મિત્રને ત્યાં હજી પલ્લવિત અશોક હતું. કવિ પ્રસન્ન પ્રસન્ન. રિક્ષામાં તો બાળક જ બની ગયા જાણે ! થકને અઢેલીને, ફોટો પડાવવાનો હોય એમ, ઊભા રહી ગયા ! પછી તો ત્યાં જ કૈલાસપતિ (નાગચંપો) નિહાળીને પણ ધન્ય ધન્ય ! રસ્તેથી પસાર થતાં પાંચેક પ્રકારની સુગંધ માણી તેનું એમણે રસિક સૂક્ષ્મતાથી વર્ણન કર્યું. પ્રશ્ન કર્યો કે ‘આપણે સુગંધના કેટલા કોઠા વટાવ્યા ?’ આઠ રંગના જુદાં જુદાં જાસુદને પણ એમણે મન ભરીને જોયાં-માણ્યાં.

કવિની સમતાનો પણ એક ઉલ્લેખ હૃદય છે. દિલ્હીના ભરચક એવા જનપથ વિસ્તારમાં એ શાંતચિત્તે કશુંક વાંચી રહ્યા હતા. જાણે ‘કોલાહલના તોફાની દરિયામાં જાણે કોઈ શાંત ધૃતિમય ટાપુ !’ કવિની નિદ્રા વિશે પણ એક ઝીણેરો ઉલ્લેખ છે : ‘વિમાન ઉતરાણ શરૂ કરે, પેટમાંથી પૈડાં કાઢે, ઉતરાણ કરે અને સીડી ગોઠવાય, ત્યાં સુધી નીંદરનું નાનકડું રસગુલ્લું ગબડાવીને કવિ તાજા થઈ જતા !’

મહેમાન માટે ચા બનાવતા ઉમાશંકર ‘ઠાકોરજીની પૂજા કરતા હોય એમ ધીરગંભીર’ ભક્ત દીસે છે. એમની આવી સમતાને લીધે, મમતાને લીધે લેખક એમને ઉચિત રીતે જ ‘જંગમ તીર્થ’ તરીકે ઓળખાવે છે.

કવિની અર્કિચનને મદદ કરવાની વૃત્તિ પણ લેખકે પરખી લીધી છે. અહીં એક સૂચક, સાર્થક વાક્ય એમણે મૂક્યું છે : ‘એમનો પૈસો ‘દ્રવ્ય’ બની દુઃખી-ગરજુ પાસે પાણીના રેલાની જેમ પહોંચી જતો.’ જેટલા રવીન્દ્ર સંગીતના રસિયા એટલા જ પશ્ચિમી મોઝાર્ટના. ગ્રાફિક અર્પણ વિશે પણ એટલી જ અભ્યાસપૂર્ણ ચર્ચા એ કરી શકતા. જાણે ‘ચાર હાથે ચોવીસ કામ કરવાની આદત’ હતી એમને ! પત્રોના જવાબ આપે તો આપે ! કોઈ છેકે તો શ્લેષોક્તમ્ કહે, ‘I am certainly not a man of letters.’ ઈન્દિરા ગાંધીવાળો લેખ એમણે જ લેખક પાસે લખાવડાવેલો.

રચનાનો અંત આવે છે કવિના પંખીપ્રેમથી. માથેરાનના ‘શામા’ પક્ષીના સંગીતની સુરીલી વાતો એમણે લેખક સાથે કરેલી. માથેરાન જઈને એવું સંગીત સાથે લાવવાનું

‘બુકિંગ’ પણ થયેલું. પણ કવિ એ વાયદો પૂરો કરવા ઇલ્લોકમાં રહ્યા નહીં ! લેખકે જાતે એકલા માથેરાન જઈ આ તર્પણ કરેલું. રચનાનું સમાપન પણ કવિના આ શબ્દોની સાથે કેટલું યથાર્થ બની રહે છે !

‘એ આંખ જુએ છે

ક્ષિતિજની પેલે પારની

ક્ષિતિજને પેલે પાર...’

આપણા આ આર્ષદ્રષ્ટાને તો આ જ રીતે સ્મરી શકાય ને ?

બટુકભાઈ દીવાનજી પ્રખર સંગીતજ્ઞ. એવે જ્ઞાતિબંધુ. (રણજિતરામ પણ.) એમની સંગીતજ્ઞ તરીકેની છબિ આવી છે :

‘ગાયકની ભૂલ જાતે ગાઈને સુધારતા. ચીજ નબળી હોય તો એ રાગમાં બીજું કલાત્મક ગાઈને બતાડતા. બે સરખા રાગ વચ્ચેના સૂક્ષ્મ ભેદ સમજાવતા. દરેક ઘરાણાની નબળાઈ-સબળાઈ ગાયકના સંદર્ભે સમજાવતા. સવાર, બપોર ને સાંજ ને રાતના રાગો ઓળખવાની અમને એવી તો ટેવ પાડેલી કે કોઈ સવારનો રાગ રાતે વગાડતું હોય તો બીજાનાં પગરખાં પહેર્યાં હોય એવું અડવું લાગતું.

ઘણાનાં સાંકેતિક નામો પણ એમણે પાડેલાં. અફીણ ઘરાણું એટલે અમીરખાનનું ને લપટું તે કિરાણા ! ક્યારેક કયા ઘરાણાવાળા કેવું વિકૃત મોં કરીને ગાતા એની નકલ પણ એ કરે ને હાસ્ય પૂરું પાડે. કુમાર ગાંધર્વને ઓમકારનાથની ‘અતિ નબળી અનુકૃતિ’ ગણતા, પણ પાછલી વયે વધેલી સૂઝ અને રિયાઝો ‘નિજી વિરક્તિનાં અજવાળાં પથરાવા માંડેલાં’ એની પણ ઉચિત નોંધ લે.

લેખકે એક વાર માલસરના નર્મદાકિનારે બટુકભાઈ પાસેથી છાયાનટ સાંભળેલો. એ એમનો પ્રિય રાગ થઈ ગયેલો. પણ પછી શરાફતખાંનો છાયાનટ તો એમને સતત ગમ્યો છે. શારારતની ગાયકીમાં ‘નર્મદનો જુસ્સો ને સ્વામી રામતીર્થ જેવી મસ્તી તો હતાં જ પણ હાથિયા થોરનાં લાલ ફૂલ પર ઝિલાતી ઝાકળની નજાકત પણ હતી.’

બટુકભાઈની સંગીતપ્રીતિની સાથેસાથે આમ સમાંતરે અશ્વિન મહેતાની સંગીતસૂઝ પણ, કલાસૂઝ પણ જુગલબંધી રચતી આવે છે. ને સંગીતનું ક્ષેત્ર તો છે જ જુગલબંધનું.

પછી તો ડાગરઘરાણાનો પણ અહીં પરિચય છે. પત્ની ‘તિલુ’ના સંગીતપ્રેમનો અને સિતારવાદનનો ઉલ્લેખ છે. બટુકભાઈ મધ્યપૂર્વની વાંગમાં ભૈરવ અને અહિરભૈરવ કેવાં ભળેલાં હોય છે એ સમજાવીને ધન્ય કરેલા. ‘શિલાજિત એ ખડકનો પરસેવો હોય તો સંગીત બટુકભાઈનો... ખાતાંપીતાં, હરતાંફરતાં કે લખતાંવાંચતાં એમનામાંથી સતત સંગીત ઝર્યાં કરતું. કંઈ નહીં સંભળાય તો માનવું કે બટુકભાઈ માંદા છે અથવા આપણા કાન ગયા !’

બટુકભાઈના સાન્નિધ્યે લેખકને એક વાત સમજાઈ છે કે ‘પૂંછડી વગરનો વાંદરો

જેમ ઊંચી કે લાંબી ઠેક મારી શકતો નથી તેમ પરમ સત્ત્વની બાદબાકી કરીને કોઈ સંગીતકાર હૃદયને વલોવી નાખનારું કે હર્ષાશ્રુમાં દષ્ટિને ધૂંધળી કરનારું ગાઈ કે વગાડી શકતો નથી.

કેસરબાઈ મલ્લિકાર્જુન અને બિસ્મિલાખાનનાં પણ સ્મરણો છે. છેલ્લા ‘બેને કાંઈ દેખાઈ ગયેલું’ હોવાનું એ માને છે. કેસરબાઈની ગાયકીમાં પણ ‘રાગના પોતમાં ક્યાંક ચીરા પડતા નહીં’ એવી અનુભવનોંધ કલાત્મક છે. એના શ્રવણ પછી રવીન્દ્રનાથને સ્મરણ કરી કવિ સમાપન કરતાં કહે છે :

શુનિ કોઈ સૂર
સહસ્રા દેખિતે પાઈ દ્વિગુણ મધુર
આમાદેર ધરા’

(સૂર સાંભળ્યા બાદ અમારી ધરા દ્વિગુણિત મધુર દેખાવા લાગી.)

એક પારસી સદગૃહસ્થ હોમીકાકાનું અનસૂયાત્મક ચરિત્ર પણ નોંધપાત્ર છે. એમનું મૃત્યુ નાની વયે થયેલું. જૂના સી.એ. પહેલાં નોકરી અને પછી સ્વતંત્ર કંપની શરૂ કરેલી. અહીં લેખક એક સૂચક વાક્ય મૂકે છે : ‘દાટેલા ચરુ પાસે રહેતો ઉંદર પણ ઊંચા ઠેકડા મારતો થઈ જાય છે !’ ને એમ હોમીકાકા હોમીશેઠ થઈ ગયેલા. ‘આઠ વર્ષથી અડધું કાશ્મીર પચાવી બેઠેલા પાકિસ્તાન ઘૂસણખોરોની જેમ લક્ષ્મીદેવી છપ્પર ફાડીને હોમીકાકાના ઘરમાં ઘૂસી ગયેલાં ! બહાર શાનાં નીકળે ? આ હોમીકાકાની મર્યાદા લેખકે નિર્મમ રીતે આલેખી છે. એમણે કદી પ્રકૃતિના સૌંદર્યનો આનંદ ન માણ્યો, ‘કાળ-નદીના કિનારે બેસી, કશું કર્યા વગર એમણે કદી વર્તમાનને વહેતો અનુભવ્યો જ નહીં’ પત્ની ગુલબહેન પણ નિઃસંતાન હતાં ને જીવનમાં ઘણી ઘણી શુષ્કતા અનુભવી ચૂકેલાં. ‘એમના શબ્દકોશમાં વાત્સલ્ય શબ્દ જ નહોતો.’ હા, એમનો ભત્રીજો સોલી થોડો અધ્યાત્મરંગે રંગાયેલો હતો. એક આશ્વાસન સાથે લેખક લેખ પૂરો કરે છે કે ‘ચાલો, મૃગજળના જે દરિયામાં કાકો ડૂબી ગયો, તેને ભત્રીજો તો વામી ગયો !’

આ લખાણોમાં એક નોખું પડી જતું લખાણ ‘આંદામાનના મુખ્ય ટાપુ પરના પશ્ચિમ કિનારે આવેલા બંદર’ વિશેનું છે. ‘સહુ અદ્ભુતોમાં...’થી એનો નિર્દેશ કરી એના પ્રાકૃતિક શાંત સૌંદર્યની થોડી ઝલક અહીં સાંપડે છે. માત્ર બે જ પૃષ્ઠોનો આ લેખ એક રમણીય પ્રકૃતિદર્શન કરાવવા સક્ષમ બન્યો છે. એક ચિત્ર જોઈએ :

‘પચાસ-પંચોતેર ફૂટથી માંડીને સો-સવાસો ફૂટ સુધીનાં વિશાળકાય તોર્તિંગ વૃક્ષો છત્રી ખોલીને, જેટલાં પાન તેટલાં જ પક્ષીઓને ગોપવીને ઊભાં છે... વંડૂરના કિનારા પર ચાલતાં, પવન-પાણી ને જંગલના આ સમરાંગણમાં દરેક થડિયું પોતાની વીતકકથા કહેતું તને સંભળાય છે. કોઈ આઠ ચોમાસાનાં આઠ યુદ્ધ લડેલું તો કોઈ બે, બાર કે સાત.’ ગદ્યનો એક વિશિષ્ટ લયલહેકો પણ અહીં અનુભવી શકાતો, જાણે સમુદ્રી મોજાંની ચડ-ઊતરની ધાલક ન અનુભવાતી હોય ! લેખને અંતે પણ રંગોની અનોખી ઝાંચ લેખક ઊભી કરી દે છે :

‘હું ઓગળી રહ્યો છું... દરિયાનું પાણી દેખાય છે - આછું ભૂરું, લીલું. ગાઢું લીલું, નીલું, ભૂરું, ગાઢું ભૂરું, કાળું - ના કાળું નહીં, દયાળ, ઘનશ્યામ ! અણુ અણુમાં ય આ પાણી જેવો જ નીતર્યો આનંદ ઊભરાય છે’ ને પછી કવિ એક પંક્તિ ટાંકી રચના સમેટે છે :

‘સહુ અદ્ભુતોમાં તુજ સ્વરૂપ
અદ્ભુત નીરખું’

‘ચહેરા અનેક, છબિ ભીતરની’માં થોડાં પ્રસંગચિત્રો છે. ઓસ્ટ્રેલિયામાં પોતાને બેન કિંગ્સલે (ગાંધી) માનીને જરા વિશિષ્ટ રીતે ભોજનસન્માન આપનાર હોટલમાલિક, રૂપકુંડના બુગ્યલોમાં (ઘાસવાળાં ચરાણોમાં) રાત્રે ઓઢવાનું સરખું કરી જનાર યજમાન-ખેડૂતની વૃદ્ધા માતા, અતિથિસત્કારને નામે સાવ નિર્મમ એવી મેરી અને બીજાં થોડાં નાનાં ચરિત્રો આપતું આ લખાણ ખાસ વિશેષ ભાત છોડતું નથી. ‘પ્રસંગદશ્ય’માં પણ સુધરેલું પેન્શન સ્વીકારવાની ના પાડતા એક મેજર અને નાર્લીકર પરિવારનાં માતાનું આછેરું નિરૂપણ છે.

આમ, પ્રસ્તુત પુસ્તક અશ્વિન મહેતાનું એક નોખું ‘આલ્બમ’ છે. એમાં વિશિષ્ટ છે લેખકે પ્રસંદ કરેલો દષ્ટિકોણ. એમાં ગુજરાતી ભાષાનો થોડો અરૂઢ ટહુકારો સંભળાય છે. ‘પાંપણનાં પાણિયારાં’, ‘કાથાકૂટ’ (‘માથાકૂટ’ના સાદશ્યે) જેવા પ્રયોગો આસ્વાદ્ય છે. એમાં પ્રાકૃતિક સૌંદર્યની નવી ફૂટેલી ફૂંપળની તાજગી અનુભવાય છે અને કોઈ નવશિશુનું આ નવશબ્દો સાથેનું નવકીડન નવીનાય છે. હા, ક્યાંક કૃત્રિમતા જોવા મળે, સીધો ઉપદેશબોધ પણ મળે, ક્યાંક વંકાઈ-અળવીતરાઈ પણ ઊતરે પણ જે કંઈ છે એ બધું એટલું તો સહજ છે કે એ સહજનો આનંદ અદકેરો દીસે છે.

ટૂંકી વાર્તામાં વાતાવરણ : વીનેશ અંતાણીની વાર્તાઓ | ધીરેન્દ્ર મહેતા

‘વાતાવરણ’ એ આમ તો પ્રકૃતિવિજ્ઞાનની સંજ્ઞા છે. પૃથ્વીની ફરતે રહેલા વાયુના આવરણને વાતાવરણ કહે છે. પરિસ્થિતિ, એવો એનો એક સમાજલક્ષી લાક્ષણિક અર્થ પણ છે. પરંતુ આમાંના એકેય અર્થને લઈને ટૂંકી વાર્તામાં વાતાવરણના તત્ત્વને નહિ સમજી શકાય. આપણે જરા જુદી રીતે પ્રયત્ન કરીએ, અને એમાં એના આ બંને અર્થની મદદ લઈએ. એક દશ્ય કલ્પો. ચારે દિશાએથી વાદળ એકાએક ચઢી આવે. તરત સમજાય નહિ કે આમ કેમ થયું, આ કંઈ વર્ષાકાલ તો છે નહિ. વળી વરસાદ પડે પણ નહિ... તો ? વાદળ એમ ને એમ તોળાઈ રહે... આકાશ નીચે ઊતરી આવે. કાળું ડિબાંગ. ચોમેરને ઘેરી વળે. બધું ધૂંધળું ધૂંધળું. કેવું લાગે ? શ્વાસ રૂંધાય ? ભીંસ અનુભવાય, ભીતર ને ભીતર ? આસપાસનું જગત એક પ્રકારના ઓથાર નીચે ? બન્યું તો આટલું જ ને કે એકાએક વાદળ ચઢી આવ્યાં ? તો આ શું ? આ વાતાવરણ. મેં જે વર્ણન કર્યું તે

દશ્ય કે ઘટના, પાંખી તો પાંખી, પણ ઘટના; વાતાવરણ તો જે અનુભવમાં તમે મુકાયા તે.

ટૂંકી વાર્તાનો ઇતિહાસ કહે છે કે એમાં પહેલાં ઘટના આવી. કશુંક બન્યું. શું બન્યું એનો વૃત્તાંત. પછી પાત્ર આવ્યું, જે કંઈ બન્યું એ કોના વિશે બન્યું, અને જેના વિશે બન્યું એનું શું થયું, એટલે ઘટનાનું મહત્ત્વ કેટલું, એનો પ્રભાવ કેટલો એ પાત્રના સંદર્ભમાં સમજાય – અમુક ઘટનાએ પાત્ર પર શી અસર કરી ? હેઝ્રી જેમ્સે વરસો પહેલાં એમ કહેલું કે વાર્તામાં ઘટના પાત્ર રૂપે આકાર ધારણ કરે છે; પરંતુ પાત્રના સંવેદનને જ આકાર આપ્યો હોય તો ? આ પ્રશ્ન ગઈ સદીનો છઠ્ઠો દાયકો પૂરો થતાં થતાંમાં ગુજરાતી ભાષાના કેટલાક વાર્તાલેખકો સમક્ષ આવ્યો હોય એમ લાગે છે. એ પહેલાં ઘટનાને સંદેહભરી દૃષ્ટિએ જોઈ નામશેષ કરવાના પ્રયત્નો થઈ ચૂક્યા હતા. એ પ્રયત્નો પરિણામે સ્પષ્ટ કરી આપ્યું હતું કે ઘટનાને ટાળીને વાર્તાને ટકાવવાનું તો બને તેમ નથી. એ પછીના સમયના વાર્તાકારે વિચાર્યું કે ઘટનાને અધ્યાહાર રાખીને કે એની છાયામાં પાત્રના સંવેદનને આકાર આપી શકાય કે કેમ ? વાયકની સામે પાત્રનું વસ્તુજગત જ આવે... ‘An Approach to Literature’ના લેખકો Cleanth Brooks, John Thibant Purser અને Robert Penn Warrenના મતે ‘Atmosphere is an effect of the handling of the total material of a piece of Fiction.’ એમાં પશ્ચાદ્ ભૂ વસ્તુસામગ્રી, પાત્ર, ક્રિયા – એ બધું હોય. પરંતુ આ ઘટકોના હોવાથી વાર્તામાં વાતાવરણ રચાતું નથી. વાર્તામાં આ ઘટકોનો વિનિયોગ એવી રીતે થાય કે એક અસર ઊભી થાય. વાર્તામાં આરંભે કે અંતે વચ્ચે પ્રકૃતિ કે સ્થળનું કે પાત્રનું ચિત્રાત્મક વર્ણન આવે એથી વાતાવરણ બંધાતું નથી. ભાવક વાર્તાના આ અંશોને પ્રત્યક્ષ કરે એમ નહિ, પરંતુ એનો અનુભવ કરે. આગળ જેમનો ઉલ્લેખ કર્યો એ લેખકો કહે છે :

‘Every piece of successful fiction has its own special atmosphere.’

પરંતુ પછી ચેતવણી પણ ઉચ્ચારે છે :

‘It is a mistake to speak as if the term were confined to those stories or novels in which the writer depends heavily on description to maintain this feeling.’ (p. 17)

આ પ્રકારની રચનામાં મુખ્યત્વે સંકેતો, પ્રતીકો, કલ્પનો પાસેથી કામ લેવામાં આવ્યું હોય છે પરંતુ એ તૈયાર ઉપકરણો રૂપે નહિ, વાર્તામાં પ્રયોજાયેલા ઘટકો સંકેતરૂપ બને છે. પાત્ર પણ કશું વિશેષત્વ પ્રગટાવ્યા વિના માનવસંવેદનનો સંકેત કરે છે. એ રીતે ઊપસતા માનવસંવેદનની ફરતે વાર્તાના સર્વ અંશો (Total material) જે આવરણ રચે છે તે આખી રચનામાં પ્રસરે છે. ભાવકચિત્ત પર એનો એકંદર પ્રભાવ પડે છે : The atmosphere of fiction is the pervasive, general feeling.’ (p. ૧૭) આ

વાતાવરણમાંથી સમગ્ર વાર્તાસૃષ્ટિનો સંકેત પ્રગટે છે. આથી જ ઓર્તેગા કહે છે, ‘The environment is the only protagonist.’ – વાતાવરણ દ્વારા જ વાર્તાને પામવાની હોય છે.

ગઈ સદીના સાતમા દાયકાથી આરંભાઈને જેમનું વાર્તાલેખન સાતત્યપૂર્ણ રહ્યું છે એ શ્રી વીનેશ અંતાણીની કેટલીક કૃતિઓને લઈને આ વિચારણાને ઉદાહત કરવાનો પ્રયત્ન છે.

‘બે સ્ત્રીઓ અને ફાનસ’ વાર્તામાં ભલે પાત્રોનાં નામ આપેલાં હોય, શીર્ષકમાં નથી. આ કંઈ પારોતી અને કાશીની વાર્તા નથી; અગતિના વાતાવરણમાં અટવાતી બે સ્ત્રીઓની વાત છે. ગતિ માટેની બંનેની મથામણમાં ફાનસ આલંબનરૂપ છે. એને મેળવવાની કોશિશમાં સંબંધનું વળગણ પ્રકાશિત થતું રહે છે. વાર્તામાં આ કોશિશને લગતી બંને સ્ત્રીઓની ક્રિયાઓ – પ્રતિક્રિયાઓ જ નિરૂપણ પામી છે. એમાં ફાનસ જાણે જીવતી વ્યક્તિ હોય એવા સંકેતો પણ ઉમેરાતા રહે છે. વચ્ચે વચ્ચે સ્મૃતિની તૂટકછૂટક રેખાઓ – રેખાઓ માત્ર ઝબક્યા કરે છે. વાર્તામાં એક જગાએ કહેવાયું છે :

‘ઓરડામાં જ ઘસડાતી જિંદગીના કોઈ એક છેડે ગાંઠ બાંધીને કાશીમા જીવતાં હતાં. પારોતી પણ આવી જ ગાંઠ બાંધીને બહાર ઓસરીમાં કે રસોડામાં ફરફર કરતી હતી.’ (‘રણઝણવું’, પૃ. ૭)

યેખોવે વાતાવરણને ભાવસ્થિતિ રૂપે ઓળખાવ્યું છે તે અહીં યાદ આવે છે.

‘અહીં કોઈ રહેતું નથી’માં આવી ભાવસ્થિતિરચના પણ નથી. અહીં બે સ્થિતિ છે – સ્થગતિ અને ગતિ, બલકે ગતિને રોકી રાખતી, કહો કે રૂંધી રાખનારી સ્થગતિ. ‘બે સ્ત્રીઓ અને ફાનસ’માં ‘ઓલવાયેલા ફાનસની વાસ’ બની વાતાવરણમાં ફેલાઈ ગયેલો માતાપુત્રીનો સ્નેહસંબંધ હતો, તો અહીં પક્ષાઘાતથી પંગુ બની ગયેલો, કર્તવ્યના ચોકઠામાં ઠીંગરાઈ ગયેલો પત્ની અને પતિનો પ્રેમસંબંધ છે, જે કોઈ ઘટનામાં નહિ, તારાયંદની નિર્હેતુક હિલચાલમાં પામી શકાય છે. આ હિલચાલ સાથે વાર્તાનો પરિવેશ ઊઘડતો આવે છે. ઘરનું વર્ણન આવે છે તે કંઈ જડબેસલાક ઘરને દશ્યભૂત કરવા નહિ, એમ વાંચતાંવેંત સમજાય છે.

‘ઝરૂખાની નીચે ભીંત પર ફાટ પડી છે અને તેમાંથી પીપળો ઊગ્યો છે, વર્ષોથી – નથી વધતો, નથી ઘટતો. હવા હોય છે ત્યારે પણ એનાં પાંદડાં હાલતાં નથી.’

(‘અહીં કોઈ રહેતું નથી’, પૃ. ૧)

આ વાક્યો ચિત્ર આલેખવા માટે નથી, સંકેત આપવા માટે છે. આંગણામાં સાંજ ઊતરી આવી છે પરંતુ હજી અંધારું થયું નથી. એ સમય સાથે તારાયંદના સંવિદને સાંકળવામાં આવ્યું છે –

‘એમણે તો એવું પણ ધારી લીધું છે કે સૂરજ ડૂબી જાય છે ત્યાર પછી પણ ત્યાં થોડોઘણો તડકો બાકી રહી જાય છે - પછીતનાં નળિયાં પર. એ તડકો નથી હોતો, પણ ઓલવાયેલા તડકાનો જાણે ધુમાડો હોય છે.’

(એજન, પૃ. ૨)

ડેલીનો આગળિયો ઉઘાડવા જતાં તારાચંદ થંભી જાય છે ત્યાંથી વાર્તાનો આરંભ થાય છે - ગતિરોધથી. કોણ રોકે છે ? કોઈએ બોલાવ્યા હોય એવા ભણકારે. આ ક્ષણે તો ખબર નથી, આગળ જતાં ખ્યાલ આવે છે કે આ ઈંગિત એમની પક્ષઘાતગ્રસ્ત પત્ની માટે છે. અગતિએ ગતિને રોકી લીધી છે.

પછી એમાં અવાવરુંપણું ઉમેરાય છે. વંડીમાં જમા થયેલો ભંગાર અને ઓરડામાં નીકળતો ભેજ, એમાંથી આવતી બટાયેલી ગંધ, એની ઉપર ઊતરી આવેલી સાંજનું દબાણ ભાવકને એવી રીતે ઘેરી લે છે કે, એ પોતે મરી ચૂકેલા સંબંધનો અનુભવ કરવા લાગે છે. વિમુખ થઈ ગયેલા પુત્ર કે નિશ્ચેતન થવા લાગેલી પત્નીના વસ્તુઘટકોનું મહત્ત્વ તો કથાસંદર્ભ પૂરતું રહે છે, છતાં દેરાસરની પેઢીને સરનામે તારાચંદને લખાયેલો પુત્રનો પત્ર વાર્તામાં કેટલી વાર ઉલ્લેખ પામી કેવી તાણ ઊભી કરે છે તે જોવા જેવું છે. વાર્તામાં જે સૂનકાર વ્યાપી વળે છે તેમાં એનોય ફાળો છે.

વીનેશ અંતાણીની વાર્તામાં વસ્તુ વાતાવરણમાં કેવી રીતે ઓગળતું રહે છે તે જોવું રસપ્રદ છે. એમાં એક ચોક્કસ કથામાળખાની રચના (Frame work કે setting) હોય છે. આગળ ચર્ચેલી બે વાર્તાઓ અને ‘કંસારી’ નામની વાર્તામાં પણ આખી વાર્તા ઘરમાં ઊઘડે છે. પણ ત્રણેય વાર્તામાં આ સ્થળ જુદી જુદી રીતે પ્રસ્તુત થાય છે. ‘બે સ્ત્રીઓ અને ફાનસ’માં ઓરડો - ઓસરી છે. સમય પણ એવો જ બંધિયાર છે. કોઈ પણ પ્રકારની શક્યતાના અભાવની વચ્ચે વાચક રૂંધામણનો અનુભવ કરે છે. ફાનસના અજવાળા કરતાં અંધારાથી વાતાવરણ વધુ ઘેરું બને છે અને શૂન્યતાના સંવેદનને સ્પર્શક્ષમ બનાવે છે.

ફાનસનો આવો ઉપયોગ ‘અહીં કોઈ રહેતું નથી’માં પણ છે. ફાનસની નીચીઊંચી થતી વાટ, એને લઈને અંધકાર અને ઉજાસનો વિસ્તરતો-સંકોચાતો વિસ્તાર, એથી બદલાતું ઓરડાનું માળખું... સામગ્રીના આ બધા ઘટકો એક રીતે જોતાં આ વાર્તાના વાતાવરણનાં પરિમાણો છે. એનો પ્રતીકાર્થ ઘટાવવો હોય તો ઘટાવી શકાય એમ છે. તારાચંદના મનમાં જાગતી ને શમી જતી પુત્રની સ્મૃતિ કે ઉદ્ભવતી ને વિલાતી આશાના ભાવ એમાં વાંચી શકાય. એમ તો આખું ઘર તારાચંદની મનોગુહાનો સંકેત રચે છે એવું અર્થઘટન કરવામાં પણ ખાસ મુશ્કેલી નથી; ઘરની અંદરબહાર થતી રહેતી તારાચંદની અવરજવરથી પણ એમાં મદદ મળી શકે એમ છે એ ખરું, પરંતુ એ અંશોમાંથી આવા અલગ સૂચિતાર્થોની નિષ્પત્તિને બદલે એમને સમગ્ર વાર્તાના સંદર્ભમાં પ્રયોજીને એકંદરે એથી રચાતા

વાતાવરણમાં તારાચંદ જેવી એકાકી અને પ્રાપ્ત કર્તવ્યથી બંધાઈ રહેલી વ્યક્તિના મનોવિવર્તોને મૂર્ત કરવાનું લેખકને ઉદ્દિષ્ટ હોય એમ વિશેષ સમજાય છે.

‘કંસારી’ વાર્તા આ મુદ્દાને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે. એમાં ચાર વાર કંસારીના અવાજનો ઉલ્લેખ આવે છે. વૃદ્ધત્વ અને અંધત્વથી ગ્રસ્ત દાદાજી એક ઓરડાની એકલતામાં કેદ છે. એમના ઓરડામાં સાંજથી કોઈ જગ્યાએ કંસારી ભરાઈ બેઠી છે અને ત્રમૂત્રમ્ અવાજ કરે છે. આ લેખકનું કથન છે. આ કથન પછી તરત દાદાજી પૌત્રી ગોપીને પૂછે છે :
‘તને પણ સંભળાય છે, ગોપી ?’

(‘રણઝણવું’, પૃ. ૨૧)

ફરી લેખક કથે છે :

‘કંસારીના અવાજ વિશે ગોપી શા માટે ધ્યાન આપે ? એના માટે બીજા અવાજો ખૂટી ગયા છે ?’

(એજન)

દાદાજીએ ગોપી આગળ કંસારીના અવાજ વિશે કશી વાત કરી નથી, સીધો પ્રશ્ન જ કર્યો છે, તો ગોપી એ પ્રશ્નને ક્યાંથી સમજે કે ઉત્તર વાળે ? એ પછી આવતું કથન પણ લેખક શા માટે કરે, અનુત્તર ગોપી માટે દાદાજીની પ્રતિક્રિયા રૂપે જ એ સંગત જણાય તેમ છે. વસ્તુતઃ અહીં સંવાદ અભીષ્ટ નથી, દાદાજીની ઉક્તિ અને લેખકનું કથન એકરૂપ થઈ દાદાજીના મનોભાવની અભિવ્યક્તિ સાધતા વાતાવરણમાં ઓગળવા કરે છે.

આગળ જતાં કંસારીના ઉલ્લેખ આ રીતે થયા છે :

‘પણ એટલામાં તો કંસારીનો ત્રમૂત્રમ્ અવાજ સંભળાયો અને દાદાજી ફરી પાછા એમના ઓરડામાં આવી ગયા !... કંસારીનો અવાજ ગોપીને સંભળાતો ન હોય તો સારું – દાદાજીએ વિચાર્યું.’

(એજન, પૃ. ૨૫)

‘ગોપીના અવાજમાં કશુંક એવું હતું કે તે સાંભળતાં દાદાજીની આંખોની પાછળ સળવળાટ જાગ્યો. એમને કશુંક દેખાયું – કંસારીનો અવાજ દેખાયો હશે ?’

(એજન, પૃ. ૨૭-૮)

*

‘હવે ગોપીનો અવાજ પણ કંસારીના અવાજની જેમ કમકમતો દાદાજીના મનમાં સંભળાયા કરશે.’

(એજન, પૃ. ૨૯)

વાસ્તવિક જગતનો આપણો અનુભવ છે કે કંસારીનો અવાજ એકાન્તને તીવ્ર

કરે છે. અસહાય અને ઉપેક્ષિત દાદાજીના જીવનને સૂનકાર કેવો જકડી રાખે છે તે અહીં સૂચવાય છે, પરંતુ આ સ્થિતિથી વહાલસોયી પૌત્રીને એ દૂર રાખવા ચાહે છે. ત્યાં એના મુખે જ એમને જાણવા મળે છે કે માતાપિતાના દુરાગ્રહને વશ આ ગોપીએ પ્રેમીને બદલે અન્ય યુવક સાથે લગ્ન કરવા સંમત થવું પડે છે. પોતાની જેમ ગોપીને પણ અસહાય સ્થિતિમાં મુકાતી જોવાનું દાદાજી માટે દુસ્સહ બને છે. આ સ્થિતિસંવેદન દાદાજીના ઓરડાની શૂન્યતામાં તરતું મુકાયું છે. ઓરડાની બહારનો હર્ષોલ્લાસ, તેને ઓરડાની અંદર આવતાં રોકતું, ઊઘડતાંવેંત બંધ થઈ જતું બારણું અને અંદર પુરાયેલો દુર્ઘર્ષ અંધકાર, એક જ સ્થળ પરના આવા વિરોધો પણ વાતાવરણને અનુભવગમ્ય રૂપ આપે છે.

પરિવેશ એ વાતાવરણ નથી. હા, દરેક ભાષામાં એવું બનતું જોવા મળે છે કે કોશમાં અમુક પરિભાષાઓનો પર્યાય રૂપે સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય પરંતુ સાહિત્યકૃતિમાં થયેલા પ્રયોગસંદર્ભમાં એ અર્થસ્થળાયા બદલે. પરિવેશ અને વાતાવરણ, એ બે સંજ્ઞાઓ વિશે પણ એવું બનવા પામ્યું છે. એ બેને સમજવાનો અહીં પ્રયત્ન છે.

વાર્તામાં નિરૂપાયેલા પરિવેશને ઘટનાસંદર્ભ કે પાત્રસંદર્ભ હોય ચરિત્રસંવેદનને ઉદ્દીપ્ત કરવામાં પરિવેશ ભાગ ભજવે, એ દર્શ્યો ખડાં કરે, એટલે કે એમાં પ્રત્યક્ષીકરણ હોય, એ સ્થળને ઓળખાવે. વાતાવરણનું કામ સંકેતો આપવાનું છે. એમાં પાત્રનું વિગલન પણ થાય. એમાં સ્થળનું તેમ કાળનું સંયોજન હોય. ટૂંકમાં, પરિવેશ એ જોવાની વસ્તુ છે, વાતાવરણ એ અનુભવવાની.

આ ભેદ સમજવામાં વીનેશ અંતાણીની વાર્તા ‘મિસિસ સૂરીનું ઘર’ની આ મદદ મળે એમ છે. વાર્તાનું સ્થળ છે સિમલા. ત્યાં મિસિસ સૂરી એકલાં રહે છે. અચાનક ઘર છોડીને ચાલી ગયેલા પતિની પ્રતીક્ષા કરે છે અને પહાડોમાં તેમ જ જંગલોમાં એમને શોધતાં ફરે છે. વાયક એમની સાથે ભ્રમણમાં જોડાય છે અને એમના પાત્રત્વ સાથે સંકળાય છે. પરિવેશ રચવામાં વીનેશની સિદ્ધ હથોટી જોવા મળે છે પરંતુ હતાશ એકાકિની મિસિસ સૂરીના ભીતરના સંકેતો રચવાનું કામ આ પરિવેશનું નથી. વાર્તાની ઉચ્ચાવચતા સાથે આને સંબંધ નથી એમ સ્પષ્ટપણે કહીને એટલું જ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે કે ‘મિસિસ સૂરીનું ઘર’ એ પરિવેશની વાર્તા છે, વાતાવરણની વાર્તા નથી.

જેવું પરિવેશનું એવું જ સ્થળનિરૂપણનું. સ્થળ, એ ટૂંકી વાર્તાને આકાર આપવામાં સક્રિય એવો મહત્ત્વનો ઘટક છે એ ખરું પરંતુ એ વાતાવરણ કરતાં ભિન્ન છે. વીનેશ અંતાણીની શરૂઆતની એક વાર્તા ‘એક બીજો સૂરજ’ના દૃષ્ટાંતથી એ સમજીએ. (પ્રથમ ‘આરામ’ નામના વાર્તામાસિકમાં પ્રગટ થયેલી આ વાર્તાને ‘સંદેશ’-સુવર્ણચંદ્રક જાહેર થયેલો, આજ પર્યંત મળ્યો નથી એ જુદી વાત.) એ વખતે વાર્તાકાર વીનેશ અંતાણી બક્ષીના સીધા પ્રભાવ હેઠળ હતા.

અહીં સ્થળ છે એક હિલસ્ટેશન (આબુ ?). એનું એક વ્યક્તિત્વ વાર્તામાં ઊભું થયું છે. નામ વિનાનો વાર્તાનાયક જે હતાશા અનુભવે છે એને ઘનીભૂત કરવામાં આ સ્થળનો લેખકે

પ્રભાવક ઉપયોગ કરેલો છે. આ નાયક બાબાગાડી ફેરવવાનું કામ કરે છે. સૂર્યાસ્ત એ આ સ્થળને જીવંત રાખનારી ઘટના છે. બાબાગાડીનો ચાલક એમાં પોતાનું સ્થિતિસામ્ય જુએ છે

—

‘એને લાગતું કે સૂરજ પણ કોઈ એક હિલસ્ટેશન પર પોતાની બાબાગાડી લઈને ફર્યા કરે છે, હજારો વર્ષોથી એની એ સડકો પર ચાલતો રહ્યો છે. સૂર્યનું વર્તુળ જોઈને એને યાદ આવતું કે આ હિલસ્ટેશન પણ વર્તુળાકારમાં બંધાયેલું છે અને એ પોતાનું કેન્દ્ર શોધવાના પ્રયત્નમાં આગળ ને આગળ ચાલી રહ્યો છે. બાબાગાડીનાં પૈડાં જેમ – ચક્રાકાર ગતિમાં બદ્ધ.’

(‘હોવારવ’, પૃ. ૬૭-૬૮)

આત્મહત્યા કરવાના ઈરાદા સાથે ‘સનસેટ પોઈન્ટ’ તરફ જઈ રહેલો નાયક આગળ વિચારે છે,

‘સામેના અંધારા આકાશમાં દરેક સાંજે સૂરજ ડૂબતો હતો. એ એકદમ ઊંચાઈ પર હતો અને એની નીચે અનંત ઊંડાણ પથરાયેલું હતું. એક ડગલું આગળ અને એ પણ સૂર્યની જેમ ડૂબી જવાનો હતો.’

(એજન, પૃ. ૬૯)

ગાગરમાં સાગર સમી સર્વગ્રાહી સૂક્ષ્મદર્શી સમીક્ષા | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા
[પન્નાલાલ પટેલ : બાબુ દાવલપુરા, પ્ર. પરિચય ટ્રસ્ટ, મુંબઈ-૨, પ્ર. આ. ૨૦૧૨, પૃ. ૫૮,
ક્રિ. ૩. ૧૫/-]

સમર્થ નવલકથાકાર – નવલિકાકાર, નાટ્યકાર અને નિરાળી શૈલીના ગદ્યકાર પન્નાલાલ પટેલ સ્વયંભૂ પ્રતિભા ધરાવનાર સર્જક હતા. ૨૦૧૨માં ગુજરાતે એમનું શતાબ્દી વર્ષ ઊજવ્યું. આપણા વિદ્વાન સમાલોચક શ્રી બાબુભાઈ દાવલપુરાએ આ સંક્ષિપ્ત પરિચય-પુસ્તિકામાં ‘ગાગરમાં સાગર’ સમાવી લેવાનો પ્રશસ્ય પ્રયાસ કર્યો છે. તેજસ્વી અને મૂલપર્યન્તગામી દષ્ટિ ધરાવનાર પ્રાધ્યાપક તરીકે સુખ્યાત શ્રી દાવલપુરાએ પન્નાલાલના પરિવારની ઝલક આપતાં એમનાં જીવન અને કથાવિશ્વનો સંબંધ પણ જોડ્યો છે. ‘માનવીની ભવાઈ’માં પ્રેમી કાળુ-રાજુ ન પરણી શક્યાં, એનો સંબંધ પિતાની જીવનપરિસ્થિતિ સાથે અનુસંધિત કર્યો છે. એ જ રીતે ‘મળેલા જીવ’ના પ્રીતિસંવેદન પાછળ રહેલા પન્નાલાલના નાનપણના પ્રેમસંદર્ભોનો નિર્દેશ કર્યો છે. શ્રી બાબુભાઈએ પન્નાલાલના શૈશવથી માંડીને તેઓએ તરુણ અને યુવાવય સુધીમાં ધીરે ધીરે કેવી કેવી નોકરી કરેલી, તેનો પણ ચિતાર આપ્યો છે. આમ, તેમણે આપેલી વૃત્તાંતમૂલક નવલકથામાં લેખકના જીવનપ્રસંગો, કથાપ્રસંગો અને પાત્રો રૂપે નિર્માણ પામે છે, તેનું સરસ સાંદર્ભિક નિરૂપણ કર્યું છે. લેખકનો વિષય અનુભવ રૂપે હોય, પછી અનુભૂતિ રૂપે સંચિત થાય અને સર્જનમાં એ કેવું કલ્પનોત્થ આલેખન પામે છે, તે જીવન-કવનના સામ્યનો પ્રશ્ન અહીં બરાબર પ્રસ્તુત થયો છે. તેમની બૃહદ્ અને લઘુનવલોનો પરિચય પણ બરાબર અપાયો છે. પન્નાલાલ કઈ રીતે કથાલેખક તરીકે વિકસતા ગયા, મેઘાણી-સુંદરમ્ જેવાના પરિચયમાં આવ્યા, જાનપદી અને પછીની નગરજીવનની અનુભૂતિની કથાઓ લખી, શ્રી અરવિંદ તરફ વળ્યા અને અનેક માનસન્માન-ચંદ્રકો મેળવી ‘જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ’ (૧૯૮૫) પ્રાપ્ત કર્યો એ સમગ્ર વ્યક્તિવિકાસનું વૃત્તાંત અહીં જીવન-સર્જન ઉભયના અનુસંધાન સાથે અત્યંત રોચક રીતે ઉલ્લેખાયું છે. પૌરાણિક નવલકથાઓનું પણ યોગ્ય આકલન થયું છે.

પન્નાલાલ તો સમર્થ નવલિકાકાર પણ હતા. એટલે એમની વાર્તાઓ પણ કઈ રીતે લખાતી ગઈ તેની વિકાસરેખા પણ આપવામાં આવી છે. પ્રથમ નવલિકા ‘શેઠની શારદા’ને મેઘાણીએ ‘ફૂલછાબ’માં સ્થાન આપ્યું અને પછીથી તેઓએ કેવી અનેક રસપ્રદ કલાત્મક વાર્તાઓ આપી તેનો પણ શ્રી બાબુભાઈએ સંક્ષેપમાં આસ્વાદ્ય પરિચય કરાવ્યો છે. પન્નાલાલનાં પાત્રોનાં વાણી-વર્તન સાહજિક લાગે છે, એ પ્રતીતિકર પણ હોય છે, આમ છતાં એમની વાર્તાઓના અંત ક્યારેક બોલકા (Loud) બનાવાય છે, એવી

મર્યાદાઓનો પણ તેઓ નિર્દેશ કરે છે. ‘માનવીની ભવાઈ’ પછીના ‘ભવની ભવાઈ’ અને ‘ઘમ્મર વલોણું’ ક્રિયેશન કરતાં ‘કંસ્ટ્રક્શન’ વધારે લેખાય છે. ઉત્તરોત્તર સર્જકતા ઓસરતી લાગે એવું તારણ તથ્યાંશવાળું છે. આમ છતાં ‘સાચાં શમણાં’, ‘વળામણાં’ જેવી લઘુનવલો અને ‘મળેલા જીવ’ તથા ‘માનવીની ભવાઈ’ને તેઓ ‘ગુજરાતી ભાષાની મોંઘી મિરાત’ કહી ‘સ્વસ્થ’, ‘સમતોલ’ અને કલામય ચરિત્રવિધાન દાખવતી, ‘આપણા સમગ્ર જાનપદી કથાસાહિત્યિક ગૌરીશિખર છે’ એવું વિધાન કરે છે ત્યારે એમની સાથે સંમત થઈ શકીએ. આ પ્રકારના સંક્ષિપ્ત અધ્યયનમાં પણ તેઓ પન્નાલાલની કૃતિઓ વિશેનાં અન્ય વિવેચકોનાં મંતવ્યોને તપાસે છે ખરા. ‘માનવીની ભવાઈ’ના પ્રતમ પ્રકરણની પ્રલંબ અતીતકથા ‘દર્શક’ને અનાવશ્યક લાગી છે, પણ શ્રી બાબુભાઈ નોંધે છે : ‘આ કથાત્રયીના બીજા-ત્રીજા ખંડમાં વિગતે વણાયેલ પાત્ર-પ્રસંગ-ઘટનાક્રમ જોતાં સમજાય છે કે પહેલું પ્રકરણ આ અનેકખંડીય નવલકથામાં કર્તાના કૃતિપ્રયોજનની દષ્ટિએ આવશ્યક, બલ્કે અનિવાર્ય લેખાય એવું છે.’ આ રીતે એક નાનીશી પુસ્તિકામાં પણ તેઓ કૃતિની સંરચનાના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતા જાય છે. એમની દષ્ટિ સર્વગ્રાહી અને સમતોલ છે.

પન્નાલાલની પૌરાણિક નવલકથાઓ ‘પાર્થને કહો ચઢાવે બાણ’, ‘કૃષ્ણજીવનલીલા’ જેવી પાંચ ભાગમાં લખાયેલી નવલકથામાં મુખ્યત્વે વ્યાસના કથાવૃત્તાંતને અનુસરીને તેઓ ચાલ્યા હોવાનું સમજાય છે. શ્રી બાબુભાઈ યોગ્ય રીતે નોંધે છે કે તેઓ કૃષ્ણને મહામાનવ તરીકે સ્થાપવા પ્રયત્ન કરે છે. કૃષ્ણના ચરિત્રને નિરૂપવું એ એક પડકાર છે. એટલે લેખક અહીં પ્રસ્તાવનામાં પોતાની મર્યાદાઓનો પણ નિર્દેશ કરે છે તેથી શ્રી દાવલપુરા પણ પન્નાલાલની ‘કૃષ્ણકથા’ વિશે લખે છે. એક વર્ષમાં પાંચ પૂરા થયેલા આ પાંચ ભાગ પન્નાલાલના સર્જકત્વને ઝાંખું પાડે છે. પન્નાલાલનાં નાટકો ‘અલ્લડ છોકરી’ વાર્તા ઉપરથી રચાયેલું ‘એળે નહિ તો બેળે’, ‘જમાઈરાજ’, ‘સપનાનાં સાથી’, ‘કાનન’, ‘ઢોલિયા સાગસીસમના’ કૃતિઓ રંગભૂમિક્ષમતા ધરાવે છે, પણ કલાકૃતિઓ તરીકે ઊણી ઊતરે છે. એ ‘કસબ’ બને, ‘કલા’ નહિ !

સ્વ. પન્નાલાલની નગરજીવનની કથા ‘ચૌવન-૧-૨’ પણ આવી જાનપદી કૃતિઓના જેવી ઉત્કૃષ્ટ સર્જકતા દાખવતા પણ શ્રી બાબુભાઈ દાવલપુરાએ આ અત્યંત લઘુપરિમાણી અધ્યાપનમાં પણ લેખકનું બધું જ સર્જન સમાવીને તેની સમીક્ષા કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

‘પન્નાલાલ પટેલ’ વિશેની આ પરિચય-પુસ્તિકામાં શ્રી બાબુભાઈએ ‘ગાગરમાં સાગર’ સમાવી એનાં વર્ષાજલ જેવાં ફોરાં સમી સમતોલ, સરસ, સારગ્રાહી અને સૂક્ષ્મદર્શી આલોચના કરી શતાબ્દી પર્વે ઉચિત અંજલિ અર્પી છે.

રહસ્યકથાની છાયાઓમાંથી 'અદ્ભુત' વાર્તાનકશી | રાધેશ્યામ શર્મા

[હરકાન્ત મલ્કાની આફ્રિકા ગયો નથી : વાર્તાકાર : જયેશ ભોગાયતા, પ્રકાશક : લજ્જા પબ્લિકેશન્સ, રજો માળ, સુપર માર્કેટ, રાજેન્દ્ર માર્ગ, નાનાબજાર, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦, ૨૦૧૨, પૃ. ૧૦૪, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

વાર્તાસંચયનું શીર્ષક 'હરકાન્ત મલ્કાની આફ્રિકા ગયો નથી' વાંચતાં જ ભાવકને કુતૂહલ થાય કે મલ્કાની અટક જેવું લઈ આવેલ આ હરકાન્ત કોણ હશે અને પાછો તે આફ્રિકા જેવા કૃષ્ણવર્ણા પ્રદેશે કેમ પહોંચ્યો નથી ? ફોટામાં જે વ્યક્તિ દેખાય છે તેણે કાળો સાફો, કાળો કોટ, પગમાં કાળાં મોજાં પહેર્યાં છે, જમણા હાથને અડીને મેજ પર સ્પષ્ટ પાંથી દેખાડતા બાળકના હાથમાં વાંસળી છે. વ્યક્તિ વાર્તાલેખકના દાદા છે અને બાળક પિતા છે...

તદન વાસ્તવિક વિશ્વનાં પાત્રોની આ છબી હોવા છતાં તે વિસ્મયપ્રેરક નથી ? સ્વપ્ન નિકટની નથી ? પણ અહીં તો સ્વપ્નો પણ જાણે દુઃસ્વપ્નોના ઘાટમાં સંઘેડાઉતાર અવતર્યાં છે. દિવાસ્વપ્નો કે દુઃસ્વપ્નોનો સ્રોત સર્જકની સમ-સંવેદનશીલતા સંકેતે. સંકુલ સંદિગ્ધ પરિસ્થિતિઓ નિરુત્તર રહે ત્યારે જે મૂંઝારો થાય, જે પીડા જગાવે એના મૂળમાં આત્મીય વ્યક્તિઓની આંતરિક ઋણાનુબદ્ધતા મોટો ભાગ ભજવે. એના પાર્શ્વમાં પ્રોપર્ટી અને એનીયે પાછળ પડેશનની મનોદશા મંડરાતી હોય ત્યારે લેખક માટે એક ચેલેન્જ ખડી થઈ જાય. એને ઝીલતાં અને જોગવતાં, અર્થાત્ તદ્દૂપતા સાથે જ તટસ્થતાનું નરવું નિરૂપણ કરવામાં મળેલી સફળતા, વાર્તાસર્જક જયેશની સિદ્ધિની મિસાલ ગણાય.

નોંધવાજોગ એટલા માટે કે આત્મકથાની આપ્ત સામગ્રી કેવળ રિપોર્ટરિયુર દસ્તાવેજ બની જાય અથવા આત્મરાગનું આલેખન કે મામકા: પ્રત્યેના તીવ્ર રાગ-દ્વેષનું મ્યુઝિયમ થઈ જાય ! એવાં ભયસ્થાનોની નાકાબંધ-ચોકીઓને અંડોળી સંગ્રહની નવેનવ વાર્તા-રચનાઓ વિભિન્ન મુદ્દે વિમર્શી શકાય તેમજ પ્રમાણી શકાય.

ટૂંકમાં, લેખક ખુદ સ્વજનો સાથેના ઇન્ટર-એક્શન્સ દરમિયાન એક જાસૂસની અદાથી પ્રવર્ત્યાં છે. સાથોસાથ એક કુશળ કેમેરામેનની ગતિરીતિપૂર્વક પદાર્થજગત, ચરિત્રલક્ષી ક્રિયાઓ અને ઘટનાઓના પરિવેશને મૂર્ત કરવા સ-રસ મથ્યાં છે. બહિર વાસ્તવિકતાનો કિનારો છોડ્યા વિના, ત્યાંની સ્થૂળ ભૂમિકા પર ઊભીને વિવિધ પાત્રોની આંતરિક મનઃસ્થિતિઓને માત્ર સંકેતી પ્રતીકાત્મકતાનું મૂલ્ય-સંક્રમણ કરવું એમનું લક્ષ્ય છે. કહો કે હરકાન્ત ભલે આફ્રિકા નથી ગયા પણ જયેશ સંવેદનાના અજ્ઞાત આફ્રિકામાં વાર્તારસિકોને ડોકિયું કરાવી શક્યા છે !

પહેલી વાર્તા, નર્યા કથારસરાગીઓને રાસ ના આવે કદાચ, પરંતુ 'એક સુગંધી લીલું માંજર'ને આત્મલક્ષી 'હું'નું ગદ્યકાવ્ય કહી શકીએ. નીરખો : 'એક લીલું માંજર ઊડીને પહોંચે છે દૂર આકાશમાં. હવે એ તારાને હું રોજ નીરખું છું. હું લયમાં તરતો

રહું.’ (દાદાની ચિતારાખની અસ્થિ વીણ્યા પછીની આ કરુણ સમાપનપંક્તિ, માંજરને તારા સાથે સંલગ્ન કરી આપે છે.) એ પૂર્વે દાદાની અશ્વયાત્રાના દશ્યાંશો :

‘ઘોડો ખુલ્લા માર્ગમાં આવતાં દાદા રંગમાં આવી જતા. નદીના વળાંકો, કાંઠા પરનું ઘાસ, દોડતી બસ, ભરવાડનું વાઘ (!), દૂર ટ્રેનના એન્જિનના ધુમાડાનો લિસોટો અને સ્મશાનના તોર્તિંગ દરવાજાના ખીલાના કાટ ખાધેલા રંગો – મારી આંખ પરથી બધું સરકે’ (પૃ. ૧૦)

‘બીડી બુઝાતી નથી’ વાર્તામાં નાયકની પેન સ્પર્શવાની લાલસા પહેલાં એને ‘થોડું બોલવાની ઇચ્છા થઈ પણ (મારી) જીભ પર વિચિત્ર ચીકણો પદાર્થ બાઝી ગયો’નું વર્ણન સાર્ત્રની ‘નોશિયા’માં આવતી ‘વિસ્કોસિટી’ – ચીકણની યાદ જગાવી જાય. નાયક, નાનાબાપુના ઉદાસી વર્તનથી વાજ આવી જઈ ચોખ્ખું સુણાવી દે છે : ‘તમારું મોત થશે ત્યારે હું તમને યાદ નહિ કરું ! મારે મન તમે કરસનમામાની હત્યા કરી છે.’ મામાને બીડી આપી આવ્યા પછી વિદ્રોહસિક્ત ભાણો જ્યારે વિમાસે છે, ‘મામાએ કેમ કશું સળગાવ્યું નહિ હોય ? સતત પોતાના રૂંવેરૂંવેથી બીડીઓ જ પીધા કરી છે !’ તરત જ એક અનુવર્તી વાક્ય આસ્વાદ્ય છે : ‘સારે જ બીડી લિજ્જત આપે છે.’ (પૃ. ૧૮)

‘સંભારણું’ વાર્તાના આરંભમાં ‘સરોવર’નો સંદર્ભ આ વર્ણનમાં વણાયો છે : ‘સરોવર હથેળીમાં ઊઘડેલી કમળ જેવું છે.’ નરેશ પોતાની કાંલેજના આચાર્યને, તરસ્યા છાત્રોની વહારે ઘાઈ ટાંકીની માગણી કરે છે. નળ મુકાવાનો આગ્રહ કરે છે પણ સિસ્ટમેટિક રેડીમેડ ઉત્તરોથી કંઈ જ કરી શકતો નથી ત્યારે લાચારીથી દૂર ફેલાયલા સરોવરને જોયા કરે છે ને ઝરણાનો આભાસ અનુભવે છે અને કહે છે : ‘મैं આંખો ઢાંહી દીધી’ (પૃ. ૨૪) સરોવરની છલોછલતા સામોસામ વિદ્યાજગતની શાશ્વત તરસની અધૂરપ – કોન્ડ્રાસ્ટની સભાન ગોઠવણી વગર – સહજ સચોટતા પુરવાર કરે છે.

‘બંગલો’ – શ્રેણીની ત્રણ વાર્તાઓમાં પરિસ્થિતિઓનું, બલકે મૃત્યુનું રહસ્ય કથાપટનો કબજો લઈ લે છે. ડોશીએ, બંગલો ગીરવે મૂક્યાનો દસ્તાવેજ જમીન પર ઘા કર્યા બાદ પોતાની રકમ પાછી માગી પછી જલસાના અવાજો વચ્ચે પૂજાની ઓરડીમાં બાપુ, ‘માતાજીની મૂર્તિ પાસે તાજું ફૂલ’ના પરિવેશમાં મરણશરણ થયા એનું વર્ણન હિચકોકની કોઈ ફિલ્મના વસ્તુલક્ષી દશ્યનો આભાસ આપે :

‘એમનાં નાક, કાન અને મોંમાંથી ધીમે ધીમે વહેતું લોહી બહાર આવતું હતું... બંગલાની ચાવીઓનો ઝૂડો એમના હાથમાંથી સરકીને ખુરશી નીચે પડી ગયો હતો.’ (પૃ. ૩૪) બીજે દિવસે નાયક બંગલાના રખેવાળ લેખે જાય છે ત્યાં ખુરશીમાં બાપુનું શબ ચાવીનો ઝૂડો પકડીને બેઠેલું જુએ છે, રોજ બંગલે જવા સાથે શબની પાસે બેસીને બંગલા વિશેની નવી વાર્તા લખવાના શ્રીગણેશ કરે છે !

તો ‘કલ્યાણજીની મૂર્તિ’માં પણ બાપુની લાશ એક નવા સંદર્ભથી પ્રાગટ્ય પામી છે. સામ્યવાદની વિભાવના યા વળગણ વગર ગરીબ જીવણ માટેની આત્યંતિક

સહાનુભૂતિથી નાયક ઝનૂનપૂર્વક વસ્ત્રો ફાડીને તેના લીરા હવામાં ફેંકે છે ! અંતે -

‘કલ્યાણજીની મૂર્તિ કેલેન્ડરનાં પાનાં પર મીણની જેમ ઓગળતી ઓગળતી શૂન્ય બની જતી હતી... બાપુનું શબ કાળા બૂટ પહેરીને બેઠું હતું. હું બૂટ લેવા નીચે નમ્યો તો જોયું કે બૂટના તળિયે અમારી દુકાન કચડાતી ચીસો પાડતી હતી’... ત્યાં ઘરનો નોકર નાયકને ઓરડામાં લાવી, પલંગમાં સુવાડીને બળજબરીથી બોલે છે, ‘સુનીલભાઈ, કોઈ વાર્તા કહો ને, બહુ બીક લાગે છે’... ત્યાં નાયક નોકરને ટેબલખાનામાંથી વાર્તા લાવવા કહે છે, દોડીને પેલો લઈ આવે છે એ વાર્તાનું નામ છે ‘કલ્યાણજીની મૂર્તિ !’

જોઈ શકાય કે વાર્તા અહીં વાસ્તવિકતાનાં કન્ડિશન્ડ પરંપરિત પેરામિટર્સ તોડી નાખી સંરચનની નિજી પ્રવિધિથી ગતિ સાધે છે.

‘પડછાયો’ વાર્તા સુરેશ જોષીની કથા - ‘ગૃહપ્રવેશ’ કાળની પ્રેમકથાની પંક્તિમાં ઊભી રહે, પણ પડી ના જાય એવી છે.

‘એની પાસે કોઈ ઉત્તર નહોતો’માં ટ્યૂશનનું કામ આપનાર મેનેજર પ્રત્યેનો વ્યવહાર, વ્યક્તિના સ્વત્વનો પુણ્યપ્રકોપ પ્રદર્શિત કરે છે એમાં પણ પૂર્વજ સૂરિ સુ. જો.ની ‘એક મુલાકાત’ વાર્તાના રિમોટ સંસ્કારો જડી આવે. એ દષ્ટિએ આ બે કથાઓ, સંગ્રહની અન્ય વાર્તાઓના મિજાજ તેમ જ મિજાગરાથી જુદી, છૂટી પડી જાય.

હરકાન્ત મલકાનીની સંગ્રહ-શીર્ષસ્થ કથા-આકૃતિ સંપૂર્ણ પઠન વગર પામવી અને માણવી શક્ય નથી. રામપુરી ચાકુ દુર્લભજીના હાથમાંથી જાણે રામશંકરના હાથમાં પહોંચી વાર્તાકારના પેટમાં ઘૂસી જાય છે. પછી રામશંકર જેલવાસમાં મરી જાય છે. ‘ચેતમહંદર’ની રવિપૂર્તિમાં, એની વાર્તાપ્રકાશનની વાસના તૃપ્ત થાય છે એ વાર્તાનું હેડિંગ ઝગમગે છે : ‘મારે આફ્રિકા જવું નથી !’ પૃ. ૮૦-૮૧ પર હરકાન્તનું ખૂન થયા બાદનું મેકાબર આલેખન માકવેઝ શૈલીની સ્મૃતિ ઝંકૃત કરે એવું છે : ‘થોડી વારમાં તો નવલકથાઓ કીડી-મંકોડાની હારની જેમ સડસડાટ અમારા શબ પાસે આવી પહોંચી... પાત્રો મારી નસેનસમાં ફરી વળ્યાં. મારો પુનર્જન્મ થયો.’ વિસર્જનના ભવાવહ માહોલ સામે સર્જનના પુનર્જન્મની સંભાવના વ્યંજિત થઈ શકી છે અહીં. પૃ. ૭૫ પર આવેલું ડેલીનું દશ્યાંકન સર્રિયાલિસ્ટ ચિત્રકૃતિની રગનું વરતાય : ‘સામે જ ગરીબ ગાયની આંખમાંથી આંસુ વહીવહીને મોઢા પર કાળા રેલાના ડાઘ પડી જાય તેવી ડેલી ઊભી હતી !’

આ વાર્તાનવાહની નવમી, ડાયરી રીતિની કથા ‘સ્વપ્ન-દુઃસ્વપ્ન’ પૂરી થયા પછી વિપિન હાશકારા સાથે ફરિયાદ કરે છે એ છાપાંઓના જ સંસ્કારોમાં ઊછરેલાં અગણિત અણઘડ વચકોના ખયાલોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે : ‘સર, હું તો સાવ જ કંટાળી ગયો. એક તો આમાં કશું જ બનતું નથી... માત્ર કોઈના બકવાસો, પ્રલાપો સાંભળતા હોઈએ એવું લાગ્યું. કોણ છાપે છે આવી વાર્તાઓને !’ ત્યાં નીતિન સૂચવે છે તે રસ્તો ક્ષેમેન્દ્રની ‘ઔચિત્ય’ વિભાવના સાથેની સંગતિનો છે :

‘આમ ઉતાવળે પ્રતિભાવ ન આપવો જોઈએ. બે-ત્રણ વાર વાર્તા વાંચવી જોઈએ જેથી પાત્રની સંવેદનાની આંતરિક (અને આગવી) ગતિનો માર્ગ ઓળખી શકાય.’ (પૃ. ૧૦૩)

સર્જક જયેશ ભોગાયતાનો આ વાર્તાસંગ્રહ એમની સૂક્ષ્મ આંતરિક ગતિઓની અને ક્યારેક એકોક્તિઓની એવી સમૃદ્ધિ લઈ આવ્યો છે જેને આધુનિક અનુ-આધુનિક વાર્તાવિભાવના કે વાદનું અનુસંધાન નથી. ઉભય વિભાવનાની મધ્યના અવકાશમાં એકલ જેતુઈન પ્રયોગવીર હોવાથી પ્રત્યેક વાર્તાનો સ્વતંત્ર આસ્વાદ પામી શકશે, અને યેસ, વિવેચન પણ. લાંબી અને ટૂંકી વાર્તાઓના આ લેખકને સ્વાગતમ્...

જયભિખ્મુ : સર્જક – સાહિત્યકારને સલામ | નલિની દેસાઈ

[શીલભદ્ર સારસ્વત જયભિખ્મુ : સંપા. વર્ષા અડાલજા, પ્ર. આ. ૨૦૧૨, સાહિત્ય અકાદેમી, પૃ. ૧૬૪, કિં. રૂ. ૧૪૦/-]

૨૦૦૮નું વર્ષ જયભિખ્મુનું જન્મશતાબ્દી વર્ષ હતું. તે નિમિત્તે યોજાયેલા પરિસંવાદો અને વ્યાખ્યાનોમાં અપાયેલાં તેમના જીવન અને સાહિત્યને આલેખતાં વ્યાખ્યાન-લેખો ‘શીલભદ્ર સારસ્વત જયભિખ્મુ’માં સંગ્રહિત થયાં છે. જયભિખ્મુએ એમના જીવનકાળ દરમિયાન લગભગ ૩૦૦ જેટલાં પુસ્તકો લખ્યાં. એમણે નવલકથા, નવલિકા, બાળસાહિત્ય, ચરિત્ર અને નાટક જેવાં સાહિત્યનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપોમાં કલમ ચલાવી છે. તેમના બાળપણથી માંડીને તેમણે જીવનમાં કેવો સંઘર્ષ વેઠ્યો તે વિશેની વિગતો આ પુસ્તકમાં આલેખાઈ છે.

જયભિખ્મુએ વીંછિયા, બોટાદ અને વરસોડામાં સાત ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાર પછી અમદાવાદ, મધ્યપ્રદેશ અને કલકત્તામાં ‘ન્યાયતીર્થ’ અને ‘તર્કભૂષણ’ની પદવી મેળવી. તેમનાં ત્રણ ઉપનામ ‘ભિક્ષુ સાયલાકર’, ‘વીર કુમાર’ અને ‘જયભિખ્મુ’. આ ઉપનામ કેવી રીતે થયું તેની વાત પણ અહીં આલેખાયેલા લેખોમાં વાંચવા મળે છે. જયભિખ્મુનો સ્વભાવ, આતિથ્ય, ખુમારી, જીવનસંકલ્પો, લોકકલ્યાણની ભાવના વિશેની ઝીણી-ઝીણી વિગતો અહીં મૂકી આપી છે. તેમાંથી જયભિખ્મુનું વ્યક્તિત્વ પ્રગટ થાય છે.

જયભિખ્મુએ ૨૭ વર્ષની ઉંમરે ‘ભાગ્યવિધાતા’ નવલકથા લખી હતી. વિશેષ કરીને તેમણે ઐતિહાસિક નવલકથાઓ આપી છે. જૈન ઇતિહાસનો આધાર લઈને પણ જયભિખ્મુએ નવલકથા લખી છે. ‘ભગવાન ઋષભદેવ’, ‘ચકવર્તી ભરતદેવ’ અને ‘ભરત-બાહુભલિ’ આ નવલકથાઓમાં પ્રાગ્ ઐતિહાસિક સમયગાળાને તેમણે આલેખ્યો છે. તેમની નવલકથાની શૈલીકાવ્યમય છે. તેમાં રૂપકાત્મક પદાવલિઓ, વિવિધ ઉપમાઓ, ચિંતન અને નાટ્યાત્મકતા પણ ભળેલાં લાગે. એમની નવલકથાઓની શૈલી વિશેનો

વિસ્તૃત લેખ આ સંગ્રહમાં છે. જયભિખ્મુની જુદી જુદી નવલકથાઓમાંથી ઉદાહરણ સહિત અહીં આલેખન થયું છે. ‘ભાગ્યવિધાતા’ એ અકબરના બાલ્યકાળની નવલકથા છે. આજે પણ ‘જોધા-અકબર’ ફિલ્મ વિશે વિવાદ થતો હોય તો એ ગાળામાં એવી માનસિકતાથી દૂર રહીને નવલકથા લખવી અઘરી હશે – એમ ભરત મહેતાએ એમના લેખમાં ટાંક્યું છે. વળી તેમની ‘કામવિજેતા’ નવલકથા હરમાન હેસની ‘સિદ્ધાર્થ’ની યાદ આપે છે. આમ આપણને લાગે કે જયભિખ્મુની નવલકથા કેટલી ઊંચાઈ ઉપર બેઠી છે. ‘પ્રેમભક્ત કવિ જયદેવ’માં ગીતગોવિંદના રચયિતા જયદેવ અને પચાના ઉત્કટ પ્રણયની કથા રંગદર્શી શૈલીમાં આલેખી છે.

જયભિખ્મુનું ચરિત્રસાહિત્ય પણ એટલું જ ઉત્તમ છે, તેમણે ભગવાન મહાવીર, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, ઉદા મહેતા, મંત્રીશ્વર વિમલ – એમ લગભગ ૨૪ જેટલાં ચરિત્રનાં પુસ્તકો આપ્યાં છે. ‘જયભિખ્મુ માનવમૂલ્યોના ઉપાસક હતા. કથાનકની પસંદગીમાં જયભિખ્મુ ભારતીય જીવનમૂલ્યોને પ્રગટાવનારાં ઉજ્જવળ ચરિત્રોને આપણી પરંપરામાંથી પસંદ કરે છે.’ તેઓ તેમના સર્જનમાં ભારતીય જીવનમૂલ્યને ઉદ્ઘાટિત કરે છે.

જયભિખ્મુનું ચરિત્રસાહિત્ય પણ ઉચ્ચ કોટિનું છે. ધાર્મિક ચરિત્રો, ઐતિહાસિક ચરિત્રો અને સામાજિક ચરિત્રો. જયભિખ્મુ જૈન ધર્મના ઉપાસક હતા. તેમની પાસેથી જૈન ધર્મવિષયક ઉત્તમ ચરિત્રો મળ્યાં છે. ચરિત્રલેખો અંગે શ્રી નટુભાઈ ઠક્કરે નોંધ કરી છે : ‘જયભિખ્મુનાં ચરિત્રોને રસળતાં બનાવવામાં એમની ગદ્યશૈલીએ પણ સારો એવો ફાળો આપ્યો છે. ચરિત્રકારની ગદ્યશૈલી પાત્રના સ્વભાવની કોમળતા, કઠોરતા, સંવેદનની તીવ્રતા, વિચારની ભવ્યતા કે મિજાજની ખુમારીને સુપેરે પ્રગટાવે છે. શિષ્ટતા, વેગ, ઉત્કટતા, ગાંભીર્ય અને ચિત્રાત્મકતા એ એમની શૈલીના ગુણો છે.’ જયભિખ્મુએ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો, જીવનપ્રસંગો અને સમાજમાં ઓછી પ્રસિદ્ધ હોય એવી વ્યક્તિઓનાં પ્રેરક ચરિત્રો પણ આપ્યાં છે. જયભિખ્મુનું ચરિત્રસાહિત્ય વિપુલ છે.

જયભિખ્મુએ ૨૪ જેટલા વાર્તાસંગ્રહો આપ્યા છે. તેમની નવલિકાઓનું વિષયવસ્તુ જૈન તીર્થંકરો, મુનિ ભગવંતો અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ છે. તેમનું આ વિષયવસ્તુ મૂલ્યપરક કથાબોધ બની જાય એ પ્રકારનું છે. તેમની વાર્તાઓમાં કલાવિભાવના કેવી રીતે આલેખાય છે તેની વાત કરતાં શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ લખે છે કે, ‘એમની વાર્તાઓમાં પરચીસ ટકા વાર્તાઓ નારીચેતનાને ઉજાગર કરતી આપી છે. જ્યારે નારીચેતનાનો આજના જાણીતા પ્રવાહનો પ્રારંભ પણ થયો નહોતો, ત્યારે આ લેખકે એમની નારીવાદી વાર્તાઓમાં સવિશેષ નોંધપાત્ર નારીશક્તિનો મહિમા કર્યો છે. એમની નારીવાદી વાર્તાઓ એમની એક મહત્ત્વની સાહિત્યિક ઓળખ છે.’ – આના ઉપરથી લાગે કે જયભિખ્મુ એમના જમાના કરતાં પણ કેટલું આગળનું વિચારતા હશે !

આજના નારીવાદી વિચારધારાના કેન્દ્રસ્થ પ્રશ્નોને જયભિખ્મુએ કેટલા બધા ચર્ચા

અને સમાજની નરી વાસ્તવિકતાની છબીને રજૂ કરી એ રીતે તેઓ શરદબાબુના ગોત્ર છે – એમ પ્રવીણ દરજી તેમની વાર્તાઓ વિશે વાત કરતાં લખે છે. તેમની ઐતિહાસિક ચરિત્રાત્મક વાર્તાકૃતિઓ ભાવનિરૂપણ અને ભાષાનિરૂપણ સંદર્ભે અલગ મુદ્દા ઉપસાવે છે. સાહિત્યના કોઈ પણ ખૂણેથી જ્યતિખિખુની વાર્તા, નવલકથા કે ચરિત્રને તપાસીએ તો તે ઉત્તમ જ સાબિત થવાનાં.

જ્યતિખિખુએ બાલસાહિત્ય પણ લખ્યું છે. એમની વાર્તાઓ જેટલી બાળકોને સ્પર્શે છે એટલી જ પ્રૌઢોને પણ સ્પર્શે છે. એમની વાર્તાઓમાં અંતે બોધ હોય છે. એમણે કહેવતકથાઓ પણ આપી છે. આ કહેવતની પાછળ એક સરસ વાર્તા મૂકીને કહેવતનો મર્મ સમજાવે છે. જ્યતિખિખુ પોતે જ માનવતાનું દર્શન કેવી રીતે કરાવી શકાય તે માટે લખે છે, ‘સાહિત્ય દેશના જુવાન-જુવતીઓને પ્રેરણા આપે છે. કલ્પના, કૌવત અને કર્તવ્યનિષ્ઠા આપે છે. સાચું સાહિત્ય એવું છે કે એ ગરીબની ગરીબાઈને હણે, એને અમીર બનાવે, સંસ્કાર એનું સાચું ઘરેણું બને, સદ્ગુણ એનું ધન બને. સાચું સાહિત્ય એવું છે કે જે પડેલાને ઊભો કરે, થાકેલાને તાજો કરે, નિરાશને આશાવાન બનાવે, ટૂંકમાં રાઈને પર્વત કરે. સાહિત્ય એ જીવનશક્તિ છે, ચેતનાનો કુવારો છે.’ સાહિત્યકારમાં કેવી સજ્જતા હોવી જોઈએ તેની વાત તેમણે જ કરી છે. તેમના બાળવાર્તાઓની વાત કરીએ તો જ્યતિખિખુએ આપેલી પ્રાણીકથાઓ નવી નથી, પણ એમના શૈલીબળને કારણે વાર્તાકલાના ઉત્કૃષ્ટ નમૂનારૂપ બની છે. ‘પ્રાણીપ્રેમની કથાઓ’ અને ‘પ્રાણી મારો પરમ મિત્ર’ એ તેમની ઉત્તમ વાર્તાઓ છે. તેમણે ઐતિહાસિક પાત્રોની વાતો પણ રસપ્રદ રીતે આલેખી છે. ‘બાર હાથનું ચીભડું’ (ભાગ ૧-૨), ‘તેર હાથનું બી’ (ભાગ ૧-૨માં કહેવતકથાઓ વિશે વાર્તાઓ આલેખી છે. શ્રી સુધાબહેન પંડ્યાએ તેમના લેખમાં જ્યતિખિખુનું સમગ્ર બાલસાહિત્ય આવરી લઈને તેની ઉત્તમ વાતો આલેખી છે. જ્યતિખિખુએ કિશોરવય સુધીનાં બાળકોને ધ્યાનમાં રાખીને સાહિત્યસર્જન કર્યું છે. તેમની વાર્તાઓ વિશે સુધાબહેને જ્યતિખિખુના જ એક પુસ્તકમાંથી ટાંક્યું છે કે ‘વસ્તુ સનાતન ને શૈલી આધુનિક – એમાં શ્રી જ્યતિખિખુની ખાસિયત આવી જાય છે. મહાવીર ને બુદ્ધ, પુરાણો ને મહાભારત, ધર્મકથાઓ ને ઇતિહાસકથાઓ – આ બધાંના બોધથી એમની કલમ સમૃદ્ધ થાય, બધાંનો ઉપદેશ એમનાં પાનાંમાં ઝિલાય, એ શાશ્વત બોધ એ રોચક વેધક શૈલીમાં રજૂ થાય... એ સચોટ વાક્યો, સૂત્રોની પરંપરા, ક્રિયાપદની કરકસર, અલંકારોનો મેળો : બોધની દોરી પરોવવા અણીદાર શૈલીની કરામતને એમ રમતાં રમતાં જીવનના પાઠ ભણાવવાની કલા.’ જ્યતિખિખુ મોટા ગજાના બાલસાહિત્યકાર છે અને ગુજરાતી બાલસાહિત્યક્ષેત્રે એમનું સ્થાન અકબંધ રહેશે.

જ્યતિખિખુએ નાટકો પણ લખ્યાં છે. આ સંગ્રહમાં ‘જ્યતિખિખુની જીવનરેખા’ શીર્ષકથી લાંબો લેખ લખાયો છે. તેમાં તેમના બાળપણથી માંડીને તેઓ કેવું ખુમારીભર્યું જીવન જીવ્યા તેની સઘળી માહિતી એમના પુત્ર ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ દ્વારા રજૂ થઈ

છે. ચોવીસેક પાનાંમાં જયભિખ્ખુના જીવનની ઝરમર અહીં વાંચવા મળે છે. એક સર્જકને જીવનમાં કેટલી બધી મુશ્કેલીનો સામનો કરવાનું થયું છે તેમ છતાં જીવન જીવવાની ખુમારી અડગ છે એ રીતે જયભિખ્ખુ વ્યક્તિ તરીકે કેવા હતા તેમના વ્યક્તિત્વનાં સઘળાં પાસાં જાણે કે જીવંત થયાં છે.

આ સંગ્રહમાં મોટા ભાગના લેખોમાં જયભિખ્ખુના જીવન અને તેમણે લીધેલા ત્રણ સંકલ્પો વિશે વાત કહેવાઈ છે. જયભિખ્ખુને તેમનાં પત્નીનો પણ ખૂબ સરસ સાથ-સહકાર મળ્યો છે. દુલા કાગે તો વળી એમ કહ્યું કે આતિથ્ય માણવું હોય તો જયભિખ્ખુને ત્યાં. જયભિખ્ખુ દંપતી આતિથ્યમાં માનનારાં હતાં. તે વિશે પણ અહીં લેખ મળે છે.

આ આખું પુસ્તક વાંચતાં એમ થાય કે ૩૦૦ જેટલાં સાહિત્યનાં પુસ્તકોનું સર્જન કરનાર જયભિખ્ખુને જે કીર્તિ, નામના મળવી જોઈએ તે નથી મળી. વિનોદ જોશીએ કહ્યું તેમ હવે સાચા અર્થમાં જયભિખ્ખુના સાહિત્યને મૂલવવાનો સમય પાકી ગયો છે.

જયભિખ્ખુના જન્મશતાબ્દી પ્રસંગે આ પુસ્તક પ્રગટ થયું તે તેમને સાચી શબ્દાંજલિ આપી કહેવાય.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ માટે પ્રમુખ તરીકે શ્રી ધીરુભાઈ પરીખની વરણી

પ્રમુખપદ માટે પરિષદની બંધારણીય જોગવાઈ મુજબ સર્વશ્રી પ્રકાશ ન. શાહ, અનિલા દલાલ તથા કેશુભાઈ દેસાઈના નામો સૂચવાયાં હતાં. પરંતુ તેમને સંમતિ માટે મોકલાયેલા પત્રો મુજબ તેઓએ સંમતિ મોકલાવી નથી. તેથી શ્રી ધીરુભાઈ પરીખને સર્વ સંમતિથી સન ૨૦૧૪-૧૫ના ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે જાહેર કરવામાં આવે છે.

અમદાવાદ

તા. ૩૧-૭-૨૦૧૩

કનુભાઈ શાહ

(ચૂંટણી અધિકારી)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના આગામી પ્રમુખ તરીકે ધીરુભાઈ પરીખની વરણી થઈ છે. તા. ૨૪/૨૫/૨૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩માં આણંદમાં યોજાનારા અધિવેશનમાં વર્તમાન પ્રમુખ શ્રી વર્ષા અડાલજા પાસેથી તેઓ કાર્યભાર સંભાળશે.

રાજેન્દ્ર પટેલ

મહામંત્રી

પત્રકારત્વ અને અનુવાદ અભ્યાસક્રમનો આરંભ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીની માન્યતા ધરાવતો પત્રકારત્વ અને અનુવાદ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનો આરંભ તા. ૧-૭-૨૦૧૩ના સોમવારના રોજ જાણીતા વિદ્વાન ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈના અધ્યક્ષસ્થાને થયો. તેમાં દષ્ટિ પટેલે આ બંને અભ્યાસક્રમ વિશે માહિતી આપી અને સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મહામંત્રી શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે સ્વાગત-વક્તવ્ય આપ્યું હતું. ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરનાં નિયામક પારુલબહેન દેસાઈએ આ બંને અભ્યાસક્રમની ભૂમિકા બાંધી આપી.

શ્રી વિષ્ણુ પંડ્યાએ પત્રકારત્વ વિશે પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપતાં જણાવ્યું હતું કે, પત્રકારત્વ ભાષા માટે શસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર બંને છે. પત્રકારે શબ્દોની સામે જીવવું પડે છે. લોકપ્રિય ભાષાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. પત્રકારત્વ અને સાહિત્ય વચ્ચે એક પાતળી ભેદરેખા છે. પત્રકારે સત્ય સાથે નાતો રાખવો પડે છે. ગુજરાત હંમેશાં સત્યથી જોડાયેલું છે એવું તેમણે વિવિધ ઉદાહરણો દ્વારા સમજાવ્યું હતું. છેલ્લે તેમણે પત્રકારત્વના હેતુ વિશે જણાવ્યું હતું.

શ્રી દર્શના ત્રિવેદીએ અનુવાદ વિશે પ્રાસંગિક વક્તવ્ય આપતાં જણાવ્યું હતું કે, અનુવાદ એ સર્જનથી હાંસિયામાં રાખવાની બાબત નથી. અનુવાદ પણ એક કળા છે. જે વારંવારના અધ્યયનથી સિદ્ધ થતી હોય છે. આપણી જ ગુજરાતી સાહિત્યની શ્રેષ્ઠ કૃતિને વિશ્વની અન્ય ભાષામાં અનુવાદિત કરીને બહોળા વાચક વર્ગ સુધી પહોંચતી કરી શકીએ છીએ.

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપતાં જણાવ્યું હતું કે, પત્રકારે હંમેશાં પોતાની આંખમાં એક સપનું લઈને નીકળવાનું હોય છે અને એને સિદ્ધ કરવા પુરુષાર્થ પણ કરવો પડે છે. તે પુરુષાર્થ સાર્થક જ નીવડે છે. તેને સત્ય અને નીડરતાથી પોતાનું કાર્ય કરવાનું હોય છે. ત્યાર બાદ ધીરે ધીરે તેને યશ, કીર્તિ અને સમૃદ્ધિ મળી જ રહે છે. સમાજમાં કંઈક નવું વૈચારિક આંદોલન જગાવવું એ તેની નિષ્ઠા બની રહે છે. તેમજ પત્રકારે સમયની સાથે ચાલતા રહેવું પડે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ગ્રંથાલયમંત્રી શ્રી કીર્તિદા શાહે આમંત્રિત મહેમાનો તથા ઉપસ્થિત શ્રોતાઓ અને વિદ્યાર્થીઓનો આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

– દિલીપ રાવત

એની સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત તા. ૧૭-૬-૨૦૧૩ના રોજ એક બેઠક મળી હતી. જાણીતા બાળસાહિત્યકાર નટવરભાઈ પટેલે આ બેઠકમાં ઉપસ્થિત બહેનોને બાળ-કિશોરસાહિત્ય, બાળકિશોર માટેનું નાટ્યસર્જન વિષયક માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. નાટ્યનિરૂપણ, શૈલી, ક્રિયા-અંકશન, સંઘર્ષ, સંવાદો, વિષયવસ્તુ, પાત્રોની માંડણી વગેરે વિશે તેમણે વિગતે ચર્ચા કરી હતી. નાટકના આદિ, મધ્ય, અંત કેવી રીતે વિકસાવવાં જોઈએ, બાળકિશોરસાહિત્યમાં કઈ બાબતો આવરવી અને ટાળવી જોઈએ, જોડકણાં-ઉખાણાંનો ઉપયોગ, વિવિધ રસ નિષ્પન્ન કરવા, નાટ્યલેખન માટે સજાગતા વગેરે અંગે ઉદાહરણ સાથે વાત કરી પોતાના નાટકનું પઠન કર્યું હતું.

આ બેઠકમાં ઉપસ્થિત લેખિકાઓએ રસપ્રદ પ્રશ્નોત્તરી પણ કરી હતી. પ્રારંભે શ્રી પારુલ દેસાઈએ પરિચયવિધિ કરાવ્યો હતો. બેઠકમાં ૧૫ ઉપરાંત બહેનો ઉપસ્થિત હતી.

એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત મહિલાઓ માટે મૌલિક વધુ નાટ્યલેખન સ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ અંતર્ગત તા. ૧૫-૭-૨૦૧૩ના રોજ પરિષદ ખાતે જાણીતા લેખક-બાળસાહિત્યકાર શ્રી નટવર પટેલની ઉપસ્થિતિમાં લેખિકાઓએ પોતાનાં સ્વરચિત નાટકોનું પઠન કર્યું હતું.

આ બેઠકમાં નયના મહેતાએ ‘વડની વર્ષગાંઠ’, ગિરિમા ઘારેખાને ‘અમે શું કરીએ ?’, ઉર્વશી શાહે ‘રોબોટ ધ હીરો હીરાલાલ’, સુધા ભટ્ટે ‘હલકમાં ઠંડક’, ઊર્મિ પંડિતે ‘અમિતાભ

બચ્ચન', ડૉ. લીના ત્રિવેદીએ 'કીકીલોકનું રક્ષણ', દીના પંડ્યાએ 'દાદીની હિપ હિપ હૂરે' અને પ્રજ્ઞા પટેલે 'ચાલો, રમીએ નાટક'નું વાંચન કર્યું હતું. નાટકોનાં વાંચન પછી લેખિકાઓએ અને શ્રી નટવર પટેલે નાટકના વિષય, વસ્તુ, પાત્રો, સંવાદ વગેરે વિષયક રસપ્રદ ચર્ચા કરી હતી. લગભગ તમામ નાટકનાં વિષય ખૂબ રસપ્રદ જણાયા હતા. નટવરભાઈ પટેલે યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી લેખિકાઓને પ્રોત્સાહિત કરી હતી.

– પ્રજ્ઞા પટેલ

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

એનીબહેન સરૈયા પ્રોત્સાહન નિધિ

સંયોજક : પારુલ કંદર્પ દેસાઈ. પ્રજ્ઞા પટેલ તા. ૧૯-૮-૨૦૧૩ના સોમવારે અપ્રકાશિત કૃતિઓનું પઠન સાંજે ૪.૦૦ કલાકે.

પાક્ષિકી

સંયોજક : દીવાન ઠાકોર. તા. ૧-૮-૨૦૧૩ના રોજ પૂજા તત્સત વાર્તાનું સાંજે ૬.૦૦ કલાકે પઠન કરશે.

તા. ૧૫-૮-૨૦૧૩ના રોજ ગુરુવારે હસમુખ રાવળ એમની રચનાઓનું પઠન કરશે.

વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર

તા. ૭, ૧૪, ૨૧, ૨૮-૮-૨૦૧૩ના રોજ સાંજે ૭.૦૦ કલાકે બુધસભા.

‘ઊંડું જોયું, અઢળક જોયું’ વિશે

વિશ્વકોશ લલિતકલા કેન્દ્ર અંતર્ગત કાવ્યસંગીતશ્રેણીમાં ‘ઊંડું જોયું, અઢળક જોયું’ એવા શીર્ષકથી કવિશ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠનાં ગીતોના એક સાહિત્યિક કાર્યક્રમમાં કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું હતું કે ચંદ્રકાન્ત શેઠ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ સંસ્થાનું અમૂલ્ય ઘરેણું છે. અને એમણે બાળવિશ્વકોશ અને ગુજરાતી વિશ્વકોશમાં કરેલાં કાર્યો એમનું અમૂલ્ય પ્રદાન છે.

નિયામક શ્રી હીનાબહેન શુક્લએ કવિશ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ સાથે તેમની સર્જનપ્રક્રિયા વિશે વાર્તાલાપ કર્યો હતો. પોતાની સર્જનપ્રક્રિયા વિશે વાત કરતાં ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠે કહ્યું કે મારો રોલ મોડેલ એ પરમતત્ત્વ છે એ નક્કી છે. પોતાની સિદ્ધિ વિશે કહ્યું કે આપણે જે કંઈ છીએ તે આપણે એકલાને કારણે નથી, બધાને કારણે છીએ. હું તો એટલું જ સમજું કે જે કાંઈ કામ કરવું તે દિલથી કરવું, સાચા કામથી ઈશ્વરના ગોખલામાં દીવો થાય કે ન થાય એની ચિંતા ન કરવી, પણ અંદરનો દીવો સરખો રહે એટલે બસ. આવી હૃદયસ્પર્શી પ્રશ્નોત્તરી પછી શ્રી અમર ભટ્ટ અને શ્રદ્ધાબહેન શ્રીધરાણીએ ચંદ્રકાન્ત શેઠનાં ગીતોની પ્રસ્તુતિ કરી હતી. કાર્યક્રમના પ્રારંભે ચંદ્રકાન્ત શેઠના જીવન-કવન વિશે દસ્તાવેજ ચિત્ર દર્શાવવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી વસંત ગઢવીનું ‘કવિ દુલા કાગ’ વિશે વક્તવ્ય

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત શ્રી વસંત ગઢવીએ ‘કવિ દુલા કાગ’ વિશે વક્તવ્ય ગુજરાત વિશ્વકોશમાં આપ્યું હતું.

મોડાસામાં માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રની સ્થાપના થઈ

તા. ૨૮-૬-૨૦૧૩ને શનિવારે બપોરે ત્રણ વાગ્યે મોડાસાની ‘શબ્દસેતુ’ નામે સાહિત્યસંસ્થા અને સરસ્વતી સ્કૂલના સંયુક્ત ઉપક્રમે માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રની સ્થાપના કરવામાં આવી. પ્રારંભે શબ્દસેતુના પ્રમુખ જિજ્ઞેશ સુથારે શબ્દપુષ્પથી સ્વાગત કર્યું, નર્મદ ત્રિવેદીએ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રનાં હેતુઓ અને કાર્યક્ષેત્રો વિશેની ભૂમિકા બાંધી આપી હતી. ડૉ. પી. જી. પટેલે માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રનાં કાર્યોની સદષ્ટાંત ચર્ચા કરી હતી. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મંત્રીશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે માતૃભાષાનું મહાત્મ્ય દર્શાવી લુપ્ત થતી જતી ગુજરાતી ભાષાની ચિંતા કરતાં માતૃભાષાના સંવર્ધન માટે કેન્દ્ર થકી કઈ કઈ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેના મુદ્દાઓ રજૂ કરી તેનાં કાર્યો વિશેની વાત કરી હતી.

અભિનંદન

ગીતકવિ શ્રી વિનોદ જોશીને ‘કવીશ્વર દલપતરામ એવોર્ડ-૨૦૧૩’ અર્પણ

કવિ દલપતરામની સ્મૃતિમાં દર વર્ષે આપવામાં આવતો ‘કવીશ્વર દલપતરામ એવોર્ડ’

૨૦૧૩ના વર્ષ માટે ગીતકવિ શ્રી વિનોદ જોશીને અર્પણ કરવામાં આવ્યો. તા. ૨૧-૬-૨૦૧૩ના રોજ સુરેન્દ્રનગરના રોટરી હોલમાં શ્રી રાજસોભાગ આશ્રમના રાહબર પૂ. ભાઈશ્રી નલિનભાઈ કોઠારીના હસ્તે અર્પણ થયો. આ એવોર્ડ સર્વશ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, રઘુવીર ચૌધરી, શ્રેષ્ઠિઓ, સાહિત્યકારો અને કલારસિકોની ઉપસ્થિતિમાં એનાયત થયો હતો. વિનોદ જોશીને પરિષદ દ્વારા હાર્દિક અભિનંદન.

ડૉ. વિજય પંડ્યાનું ગૌરવ પુરસ્કારથી સન્માન

ગુજરાત સરકાર તરફથી ૨૦૧૩ના વર્ષનો ગૌરવ પુરસ્કાર સાચા સંસ્કૃતનિષ્ઠ અધ્યેતા અને વિદ્યાનું રાગી ડૉ. વિજય પંડ્યાને અર્પણ થયો છે. વિજયભાઈ પંડ્યાને પરિષદ તરફથી હાર્દિક અભિનંદન.

રઘુવીર ચૌધરીને દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીની ફેલોશિપ અર્પણ

જાણીતા ગુજરાતી સાહિત્યકાર રઘુવીર ચૌધરીને ભારત સરકાર સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી દ્વારા સાહિત્ય અકાદમી ફેલોશિપ અર્પણનો કાર્યક્રમ તા. ૨૦-૭-૨૦૧૩ના રોજ સાંજે ૫.૦૦ વાગ્યે સાહિત્ય પરિષદના રા. વિ. પાઠક સભાગૃહમાં યોજવામાં આવ્યો હતો. આ કાર્યક્રમમાં સાહિત્ય અકાદમીના સચિવ શ્રી નિવાસરાવ તેમજ અધ્યક્ષપદે સાહિત્ય અકાદમીના અધ્યક્ષ વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારી ઉપસ્થિત રહ્યા હતા અને તેમના હસ્તે આ ફેલોશિપ અર્પણ કરીને રઘુવીરભાઈ ચૌધરીનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારીએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપતાં કહ્યું કે, ગાંધીવિચારની આસ્થા, ગામ સાથે સંબંધ અને ખેડૂત સંસ્કાર રઘુવીર ચૌધરીમાં છે જે મને પણ ખૂબ જ આકર્ષિત કરે છે. તેમણે લેખકને આ દુનિયાનું સૌથી દુર્લભ વ્યક્તિત્વ ગણાવ્યું હતું. અને સાચી રીતે સમાજનું નિર્માણ તો સાહિત્ય અને સાહિત્યકારો જ કરે છે. વ્યાસ અને વાલ્મીકિએ લખેલા રામાયણ કે મહાભારત આપણી વચ્ચે ન હોત તો આપણું જીવન એવું હોત જેવું અત્યારે છે. આ ઉપરાંત તેમણે સાર્ત્રનું ઉદાહરણ આપીને કહ્યું હતું કે લેખક ઇચ્છે તો આખા સમાજને બદલી શકે છે. રઘુવીર ચૌધરીએ ફેલોશિપનો સ્વીકાર કરતાં તેમણે તૈયાર કરેલ અભિપ્રાયો વિશેના લેખનું વાચન તેમની પુત્રી દષ્ટિ પટેલે કર્યું હતું. રઘુવીર ચૌધરીએ પોતાની બે કવિતા ‘અને આટલે આવ્યા ધીરે ચાલી’ અને ‘સાથે સાથે આવ્યા જેની એ પંથ અમને અહીં મૂકીને આગળ ચાલ્યો’નું પઠન કર્યું હતું. આ ઉપરાંત આ પ્રસંગે સિતાંશુ યશશ્વંદ્રની અધ્યક્ષતામાં એક સંવાદનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જેમાં ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ રઘુવીર ચૌધરીની કવિતા વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમાં તેમની કવિતાઓની વિશેષતા ચીંધી આપી હતી. રમેશ ર. દવેએ રઘુવીર ચૌધરીની નવલકથાઓ અને નવલિકા વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. સતીશ વ્યાસે રઘુવીર ચૌધરીનાં નાટકો વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

રઘુવીરભાઈને પોતાના સાહિત્યક્ષેત્રમાં અમૂલ્ય પ્રદાન માટે ફેલોશિપ આપવામાં આવી છે. જેને સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી દ્વારા અપાતા લાઇફ ટાઇમ અચિવમેન્ટ એવોર્ડ

સન્માન સર્વોચ્ચ સન્માન ગણવામાં આવે છે. શ્રી રઘુવીરભાઈને પરિષદ તરફથી હાર્દિક અભિનંદન.

હરીશ મીનાશ્યુને વલી ગુજરાતી ગઝલ એવોર્ડ અર્પણ

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી દર વર્ષે વલી ગુજરાતી ગઝલ એવોર્ડ આપવામાં આવે છે. ૨૦૧૨નો વલી ગુજરાતી ગઝલ એવોર્ડ તા. ૨૨-૭-૨૦૧૩ના રોજ શ્રી હરીશ મીનાશ્યુને અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૮

પરબ

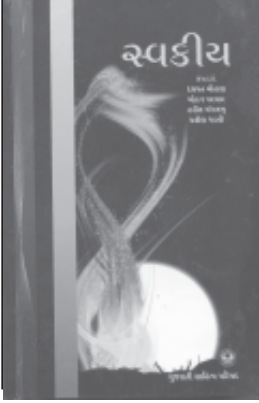
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ઠેચ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

‘સ્વકીય’ (દલિત સાહિત્યનું સંકલન) :
સં. દલપત ચૌહાણ, મોહન પરમાર, હરીશ
મંગલમ્, પ્રવીણ ગઢવી, પાર્કુ પૂઠું, પૃ. ૧૮+૩૨૬,
કિં. રૂ. ૨૬૦/-

દલિત સર્જકોએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં
વિવિધ સાહિત્યસ્વરૂપોમાં જે પ્રદાન કર્યું છે
તેમાંથી ચયન કરીને સર્વ શ્રી દલપત ચૌહાણ,
મોહન પરમાર, હરીશ મંગલમ્ અને પ્રવીણ
ગઢવીએ ‘સ્વકીય’નું સંપાદન કર્યું છે. અહીં
સંગૃહીત રચનાઓમાં સચ્ચાઈનો રણકો છે પણ
કડવાશ નથી. આ સંકલનમાંથી કેટલીક
રચનાઓ વાચકના ચિત્તતંત્રને સ્પર્શી જાય
તેવી છે.

‘પન્નાલાલની વાર્તાસૃષ્ટિમાં’ : સં. પારુલ
કંદર્પ દેસાઈ, દશિ પટેલ, કાર્યું પૂઠું, પૃ.
૨૨+૧૮૬, કિં. રૂ. ૧૫૦/-

પન્નાલાલ પટેલના જન્મશતાબ્દી વર્ષ
નિમિત્તે પન્નાલાલની વાર્તાઓમાંથી ૩૬
વાર્તાઓના ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના સર્જક-વિવેચકે
જે તે વાર્તાઓ વિશે લખેલા આસ્વાદલેખોનું આ
સંપાદન છે. આ આસ્વાદથી વાચક ગુજરાતી
પ્રજાના બદલાતા જતા જીવન અને પ્રશ્નોથી
અવગત થશે તેમજ પન્નાલાલની વાર્તાકલાથી
પરિચિત થશે. આ આસ્વાદલેખોમાં પન્નાલાલની વાર્તાઓને અનેકવિધ રીતે
પામવાની-માણવાની ચાવીઓ મળી રહે છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

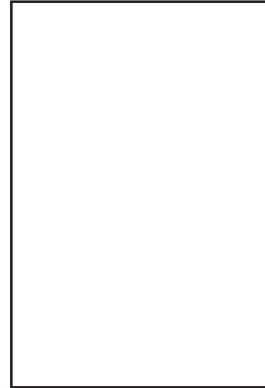

[ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૧૧ : યોસેફ મેકવાન
પ્ર. આ. ૨૦૧૨, ડિમાઈ, કાયું પૂઠું, પૃ. ૧૩૪+૨૨,
કિં. રૂ. ૧૨૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી પ્રતિ વર્ષે 'કવિતાચયન'નું પ્રકાશન થાય છે. ગુજરાતી કવિતાચયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બળવંતરાય શતાબ્દી ગ્રંથમાળાનો આ ૨૧મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાચયન : ૨૦૧૧'ના સંપાદક શ્રી યોસેફ મેકવાને વર્ષ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના વિવિધ સામયિકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી કવિતાઓમાંથી કવિતાનું સંપાદન કર્યું છે.

આ સંપાદનકાર્ય દ્વારા સંપાદક યોસેફ મેકવાને તત્કાલીન સમયમાં રચાતી ગુજરાતી કવિતાની તાસીરથી ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના રસિકોને અવગત કરાવ્યા છે. ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ભાવકો આ સંપાદનને ઉષ્માભર્યો આવકાર આપશે એવી આશા છે.

[ઓહવાટ : લે. દીના પંડ્યા, પ્ર. આ. ૨૦૧૨ ડિમાઈ]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ઇઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭